

ARTIST
ARTIST

LOOKING
FOR A
JOB

192

magyar
műhely

TARTALOM

Csillag István: Meghagyott versek, 1984–1992	1	Petőcz András: Papp Tibor sírkőavatásán	49
Tar Károly: Az idő foga	4		
Szakállas Zsolt: Prózaversei	12	COVID-19	
Stankovics Marianna versei	16	Rőczei György munkái	56
Mádi Beáta vizuális versei	18	Fazekas Zoltán munkái	59
Rózsa Boglárka: Képversek	21	Kóbor Adriána: Katasztrófikus atrópiák	
Korda Zsuzsa vizuális versei	24	„előidőben” (Immunglobulin)	62
Kabai Gábor Buda versei	29	Szombathy Bálint: Evolúció	64
■		MMG	
Bálint Vera: Szerb és magyar avantgárd művészek kapcsolatai a hetvenes években (4. rész)	21	Miltényi Tibor: <i>Placenta</i> . Anita Spingár Westerlund és Syporca Whandal kiállítása	66
Kulcsár Balázs: Lenyűgöz a viselkedésük. Interjú Annamarie Maes-al	48	Csillag István (1967–2020)	68
		Munkatársaink	69

Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap, a Miniszterelnökség, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt, a Nemzeti Együttműködési Alap és a FENYŐ-KHT KFT. támogatásával

CSILLAG ISTVÁN

Meghagyott versek, 1984-1992

Válogatás

ÁTUTAZÓBAN

Vállai mögött ott reszket a táj.
Áll. Szája nyitva. Liheg.
Tekintetéből kibuggyan magánya.
Hogy mit keres itt, nem fejtheti meg.

AKKOR

És valaki csendesen
beteszi akkor az ajtót.
Felállsz és elmosolyodsz.

Végre töröltek
nyilvánartásaikból.

A MÁSODIK SZÜLETÉSEM

Olyan hirtelen
nőttem ki önmagamból,
hogy számomra is
hihetetlen és megdöbbentő.

Levedlett volt-magam
ijesztően zsugorodott össze
a jóleső Semmiben.

ÉS RAGYOGOK

A végső perc.
Tisztán és visszavonhatatlanul.
És az egyetlen felém nyújtott kéz:
„Már nem késhetsz. Itt vagyok én is.”

Megjöttem akkor.
Megállok mosolyogva,
kifestetlen arccal.

Ez az utolsó találkozás.
Levetem ruháimat,
és ragyogok arcátlan meztelenségben,
utoljára.

ADVERSUS DEUM

Te rendelted így: ám legyen.
Sosem kérdezted, Istenem,
mit akarok.

Visszalöktél, hogy kavartan
forogjak a zűrzavarban,
kényed szerint.

Gonosz egy játék, jól tudod.
Miért röptettél, ha lerúgod
testem újra?

Szeszélyes, asszonyos lelked
bennem talált hiú kedvet:
hát itt vagyok.

De vigyázz: ha nem bírom már,
ledőlök, mint rozzant oltár,
szégyenedre.

TAR KÁROLY

Az idő foga

PERCRŐL PERCRE

Az egyik egyperces novellámban főhősöm bokszkesztyűvel számlálja hajszálait. Ilyen furcsaság volna, ha életünk értelmét keresve, létezésünk célját firtatva napokkal, órákkal, netán percekkel mérnénk a születésünk óta eltelt időt. Ezek ijesztő számok.

Gyors számolást végzek. 2016. november 15-én, 29662. napomra virradtam, és fogalmam sem volt arról, hogy a 711 888. órámban járok, és miközben megszokásból tejeskávémat szűrőcsővel kibámulok az ólmos égboltra, csontjaimban érzem a tegnapi hirtelen havazást elmosó szemerkélő őszi eső furdalásait, agyatlannul zsibbadtan várom 42 713 280. percem, amelybe minden megrázkódtatás nélkül belelépek, akár tegnapi sétámon, egy gesztenyefáról hullott sárga levelekkel teli tükör tócsába, vagy a pesti utca kutyapiszkába, hogy a hétköznapokban termett szépségek és rondaságok megszokott nyomása alatt zsibbadtan továbbálljak, ahelyett hogy pillanatonként számon kérném magamtól létezésem értelmét, felszisszennék minden üres percre, amely csak úgy szokásból hozzáadódik eddig eltékozolt negyvenkét és félmilliónál több percemhez. A számok bővületében rádöbbenek, hogy micsoda pazarló életet élek!

Most tudtam meg, hogy milliomos vagyok, szerteszét szórom sokkarátos gyémántperceim, melyekről majd be kell számolnom utolsó lélegzetemkor. Könnyelmű, léha alak, bamba ember-állat, aki szokásainak rabjaként ráérősen kérődzik, számlálója ketyegésére nem figyel, szórakozva dúdolja magában örökölt altatódalát: „Ej, ráérünk arra még!”.

2017. december 4-én leszek 30 000 napos. Ha megérem. Semmi különöset nem teszek azért, hogy ezt megérjem. Eszem, amit magam főzök, kifordul számból a falat, ingmellemről bárki láthatja szerény étlapom; nem találok főztjeim egykor, mások által is dicsért jó ízét, egyedül a sör sem ízlik, skót whiskym és néhány üveg kíváncsiságból vásárolt gyomorkeserűm ott porosodik a villamos tűzhely feletti szellőztetőben, reggelihez gyűszűnyi tasnádi szilvórium néha jólesik, nem sütők már nagy, kétkilós kenyeret, megelégszem az üzleti rozscipóval, esténként kiveszek egy darabot a mélyhűtőből, ha nem elég friss, szemétből összeszedett villanypirítóim egyikében pirítom; híg leveket főzök és vizet iszom, mert a lundi víz, ha nem fertőződik időnként a közeli kórházi gondatlanságból, olyan íze van akár a kolozsvárinak; éjszaka alszom egy-egy órácskát, fordulok egyik oldalamról a másikra, sajgó csontjaim, derékfájásom, zsibbadó bokáim kényszerítenek erre, riadok furcsa, összefüggéstelen álmokra, nappal is elbóbiskolok, ha elülök

számítógépem mellől, amit Balogh Edgár tanítványaként sem nem nevezhetek „tintas esztergapadomnak” vagy elektronikus esztergapadnak, mert inkább valamiféle fűrő-marómű, amellyel mostanában életem öntvénydarabjából használható alkatrészeket gyalulok, fényesen tisztára simított felületeket, hogy tükrökben láthassam egykori magam.

Századik évéhez ennél hatvanötezerrel többet gyűjthet a szerencsés. És mások is nagyobb bajban lesznek: elszámolni való perceik sokaságába bonyolódnak, bizony mondom a szenteknek sem lesz könnyű. Tudattalanunkból kiemelkedően megélt perceink mögött rejtekezünk, mint a hód zegzugosan egymásra dobált ágakból tornyozott lakása alatt. Úgy rejtekezünk, hogy messze látszóan megmutathassuk magunk. Perceink minden ágára szükségünk van, ahhoz hogy észrevétezzük magunk. Hangyaboly-formájú életművünket embertársaink nyüzsgésében egyéniségre törekedve, ha ellentmondásosan is, de tudatosan, saját magunknak kell építenünk. Erre csak a félelem nélküli ember képes. Az árnyékember fél önmagát megismerni, nem a saját maga útját, nem az alkotó életet, hanem a konvenciót választja, és a társadalmi rendhez igazodva, az unalomig utánzásra áldozza vagyonos napjait, óráit, perceit. Személyisége fejlesztése helyett a renyheségre alkalmas konzervatívizmusban téblábol. Hatalomra vágyik, ahol nem a szeretet kormányoz. Csordába verődve küzd félelmeivel, az étellel és leginkább a halállal. Megélt percei sokaságával sem képes felnőtt emberré válni. Menekül a halhatatlanságba, az újjászületésbe.

Ha a lét értelme az, hogy van, akkor lenni: teremtest jelent. Csak így, minden percben magunkat hasznossá téve, a saját lábunkon állva lehetünk hites vagy hitetlen hasonmásai Istennek, része a megközelítésre érdemesnek és lehetségesnek, képzelt időnk öröknek hitt titkának.

KÉRDŐJELEK

Ki lőtt azon a decemberi délelőttön a Fótéren? Lehetne máshol is olyan gyakori a Svédországban szokásos kérdés: honnan jöttél? Faggathatjuk az embereket arról, hogy merre tartanak? Ki tudja, ha én sem, merre tartok, hova igyekszem? Hogysmint? Meddig lesz üres párbeszédünk: hogy vagy? Hogy vagy? Miért kérdez a gyerekcsaj jópofa dolgokat? Szabad nehéz kérdésekre visszakérdezni? Régen mindig megkérdezték: ki az apád? Átmehetsz a gyerekkocsi előtt? Átgázolnál ismerőseiden, vagy megvárod, amíg ők gázolnak át rajtad, Hogy vagy Pista, bazmeg, hogy vagy? És a felesége, bazmeg, hogy van? Mi a fenének ez a rengeteg ember? Mi volna, ha előbb kiirtanád magad? Mitől jó ez a nő? Neked már csak a melle kék? Te is csak a lábaközit nézed? Mondjam vagy ne mondjam, hogy egyből felcsinálnám? Vitézkedünk, vitézkedünk? Merevedési zavarod, hogy van? Beverjem a pofád? Kussolsz már? Kinek a pap? Látod már az alagút végét? Snájdig gyerek, vajon őt is unja már valaki? Kapaszkodik már, látod, milyen nagy bogra köti a nyakken-dőjét? Miért játssza ez a nagykutyát? Látod a táskáját? Mutasd meg neki, hogy elveszithető? Minek? Azt hiszed, pénzét hordja benne, talán papírokat? Értéket? Na, lássuk csak? Segítene uram? Merre van a ...?

Nem tudja?! Nem is sejtí? Lehet, hogy arra? Vagy inkább a háta mögött? Né, hogy kiguvadt a szeme? Mert gyomron ütöttem egy kicsit? Tényleg? Miért nézett hátra? A haver rögtön tarkón vágta, az is fáj neki? Tényleg? Mi van a táskájában? Mi is kíváncsiskodhatunk, ugye? Tudja mit, kopjon le vagy mindjárt...? Most minek ordít? Ki figyel magára? Akad valaki ebben a nagy tömegben? Tényleg? Hiszi? Nem hiszi? Látja? Nem látja? Köszönni nem tud? Maga hová való? Gyerekszobája sem volt? Ha ezt tudom, azt hiszi, szóba állok magával? Na, de ilyen? Azt hiszi, mi ráérünk?

TÁVOLI

Egyszer egy galambfehér télen olyan hideg lesz, hogy befagy a pokol és mindenki mennybe megy, csak magam szorítom keményen sétatotom, hogy el ne essem, amikor megint vállamra veszem a lányok mosolygó kék szeméhez hasonlóan tiszta égboltot, és fittyet hányok a magasságos gondolatoknak, lábnyomomat befűjja a tél és a jeges feledés pora, miközben lelkesen belegyalogolok a hívogató tüzes meszeségbe, ahol rátalálok a fekete lyukon túli páromra, akivel végre magam lehetek a tökéletes egész, a hibátlanul önműködő lélekszerkezet, a kézzelfogható és kifogyhatatlan jószág, a beláthatatlan bölcsesség tégelye. Addigra ezüstös szakállt növeszték, hogy bennem magára ismerjen a nálam mindig öregebb Öregisten, akinek rögtön megtiltom majd, hogy imádjon, kezet fogok vele és vállon veregetem, hogy nyugdíjas szomorúságát oldjam kissé; vigasztalom, hiszen bátorító szavát talán nem hiába szórta szerteszéjjel a könyörögve hívók között, kettőbe osztott világunkban, paradicsomba csábítva minden halandót, kényszerképzetünknek szárnyakat nem hiába adott. A taposómalmokban gyötörtek többsége elrugaszkodni képtelen a jelenből, isteni szikrákat, akár a csipkedő kellemetlen bolhát, körmös gondolkodásunk között szét pattintja, miközben a pillanat örömeivel tömjük szerelmetes valónk lyukas zsebeit, és arra esküszünk, hogy íme, ez és ilyen az élet!

A távoli ködöt kémelve, orrunk hegyéig engedjük a fölszentelt ismeretlent, hozsannázunk, hogy látjuk őt, és kitartunk ezeréves védikus mantrákban gajdolt akaratossággal a hitben, miszerint az Ő gyermekei vagyunk. Kíváncsiságom hajjt ferde nek sikerült minden utamon. Vajon felismer majd engem?

A HINTASZÉK HALÁLA

A háromszobás tömbházlakásban a szokatlan bútordarab az üveges erkélyajtó melletti sarokban állt. Innen jól látható volt a tévé, és az ajtó üvegén át a távoli havas kék fénye.

Időnként megállt a hintaszék előtt. Önfeledten nézte, szemével tapogatta karcsú vonalait. Készítője – minden valószínűség szerint valamelyik múlt századi, mesterségének szépségeitől bezsongott mester –, az ívelt talpfák hosszabbításával alakította a szék szívalakot mintázó támláját és annak tulipán utánzatú fejrészét. Mindez nemcsak oldalról és hátulról látszott, hanem a széket beborító feszes, de már messziről puha, kényelmet kínáló kárpitjáról is, amely ugyancsak kiváló mestermunka volt, az iparos szolgálalkúság gyönyörű példája.

A szék alkatrészeinek indázó vonalait mindig is nőiesnek vélte, de amióta a felesége meghalt, akárhányszor odatévedt a tekintete, őt látta benne. Egyszer-egyszer kíváncsian fiatalon, máskor annyira halálsápadtan, hogy testének körvonalai elmosódtak a kietlenségben.

Teltek az évek, lakásában nem változtatott semmit.

Az életről kigondolt kérdéseire nem talált választ. „A miért nem azért van, hogy megválaszoljuk, hanem azért, hogy folytonosan keressük rá a feleletet. Aki megnyugszik valamely tetszetős válaszban, elveszett ember.” Úgy tért a megnyugvás ösvényére, hogy csakis az önmagával való küzdés végtelenségében hitt, semmi másban.

A hintaszékre pillantva olykor valami furcsa nyugtalanságot érzett: „Születhettem volna hintaszéknek? Olyan hintaszéknek, amely él valamennyi ideig, aztán visszatér az élettelen tárgyak sorába, és valakik által megfogható, használható emlékként folytatja tovább amúgy is hallgatag életét. Hiszen ez a sorsunk.

Nem az elmúlásba visz az utunk, hanem az élettelenbe. Cselekedetekre születünk, hogy aztán valamilyen tárgyi emlék alakban, bölcs hallgatásunkkal az előkből gondolatokat csikarjunk ki.

– A magány zavarossá tesz – magyarázta gyerekkori barátja, aki nem szeretett sakkozni, de télenyáron a városon kívülre, egy elhagyott halastó környékére cipelte őt holmi madármegfigyelésre.

Az egyik ősszel, madarak helyett fehér fenekű őzet láttak a nádas melletti erdőszélen, a kecses jámbor állat magasra emelt fejjel egykedvűen nézte a két izgatott embert, aztán akár a mesében, néhány szökelléssel eltűnt a fák között. Nyomában vidámságot permetezett a lány fuvallat, az ősz addig szomorúnak hitt színei kacagva csendültek, a két férfi megfélemedett kényszeredett együttlétükről, sóhajtásaikról, fáradságukról.

Ha legalább egyikük hintaszék lehetett volna, ritmikus mozgásával megmozgatja akkor a levegőt, hullámokban lefoszlott volna onnan a megszokottság bányúsága. Az élet ilyenkor végtelennek tetszik, a pillanat megtelik értelemmel.

HÁROM PONT

A gondolat félbeszakításának vagy valamely szöveg kihagyásának jele.

Ha a kihagyott szöveg egy vagy több név, akkor is három pontot teszünk. Ebbe a három pontba mindenki befér: Józsi, Béla, Károly, Lajos és a többiek. Nők is természetesen: Mária, Lujza, Adél, Betty...

Három ponttal jelölhetünk egy ellenséges századot, ezredet. Egy egész hadsereget...

Belefér a három pontba egy, ma már nemkívánatos személyekből álló osztálynévsor, ábécé sorrendbe szedett nevekkel... Egy idegenbe szakadt labdarúgó csapat, amelynek felállítását betéve tudták a kisiskolások... Egy letűnt, és az élet viharában edzett szimfonikus zenekar... Politikusok, költők, írók, művészek... Kereskedők akarnokok, árulók... Iparosok és szabad foglalkozásúak... Jeles és jellemtelen személyek és személyiségek...

Három pontba mindenki és minden befér Városépítők utcákkal és utcasorokkal, lakónegyedekkel. Szobrászok szobrokkal és sírkövekkel. Történelmi személyiségek városokkal és róluk elnevezett középületekkel és terekkel. Van hely a három pontban a hegyek, vizek, tájak, országok és csillagok régi elnevezéseinek is.

A három pont bendője megtölthetetlen kozmikus fekete lyuk, amely magába szippanthat embert, eszmét, történelmet. Mindent felzabál, amit gazdája el akar tüntetni.

Szörnyű szörnnyé növekedhet minden három pont. Ennél talán csak az atomfegyverek pusztítóbbak. De azért van remény.

Nem hivatalos jövőkutatók szerint a három pont szédületes iramban szaporodó valami, de csillapíthatatlan falánkságával végül önmagát is elpusztítja: pontot tesz önmaga végzetére.

Higgyünk ebben?

A három pont használatát eddig sehol sem tiltják. Néhány jelenkutató szerint a három pont jobb a semminél...

MESTO

Ha egyszer majd megáll az idő, megfordul és visszafelé folyik a Duna, bő lére engedett zavarosságunkat elnyeli saját forrása. Európa megduzzad akár egy fürdőszivacs, és a kiszikkadt tenger fenekén öregember-ráncosra reped az iszap. Hajók koccannak a Fekete-erdőben, a forrás partján a nagy hajú Strauss együttes játszik valamiféle nosztalgikus keringőt, és a vizák fehér ikrákat táncoltatnak a szaporodó örvényekben. Elektronikus óraként süllyedünk egyre lennebb, víztiszta kijelzők alá menekülünk, amelyeken egyre nagyobb időközökben kirajzolódnak pontos időt mutató buborékaink: 00:00 00:00 00:00 00:00 00:00 00:00 00:

VISSZASZÁMOLÁS

Nem tudom, nem emlékszem, hogy mikor születtem. Negyvenvalahány éves lehetek. 1991. december 19-én, este hét óra harminckilenc perckor meghalok. Ez biztos. Minden más velem kapcsolatos dátum vitatható. Van még hét évem, négy hónapom, kilenc napom, három órám és ötvenhét percem. Mihez kezdjek? Mit folytassak? Mit ne tegyek úgy, mint eddig? Mit csináljak? Mi legyen ezután a jó, a hasznos, a kellemes számomra? És mit nevezhetek majd ezek ellentétének? Fogalmam sincs, miként és hogyan...

Kezdek talán új időszámításba? A második időszámítás utáni első esztendő első napján... Nem érdekes, úgysem keresztem végzem. És nem ismerem a saját kezdetemet sem. Mégsem kezdek új időszámítást attól az időponttól, amikor felismertem, hogy nem ismerem a saját születésem időpontját. Attól a pillanattól kezdődne az új világ? Na nem! Tudom, hogy mikor fogok meghalni, annyit tehetek, hogy addig a pillanatig visszaszámolom az életem. A semmibe indulásig van még ennyi és ennyi évem, hónapom, napom, órám, percem és pillanatom...

Ilyenformán most éppen hétéves és négy hónapos vagyok.

Ülök a második osztályban, mondjuk a II. C-ben, az első padban; rövidlátó gyermek vagyok, kicsit kopaszodó, ráncolt homlokú, fülemben szőrpamacsok burjánzanak, naponta frissen borotvált pofám nyüzött, szemem alatt az alvatlanságtól, a kezdődő veseelégtelenségtől, a májbajtól, a gyomorhajótól, a csúztól, a prosztatabántalmaktól és egyebektől fekete karikák.

Milyen karikás szemű ez a gyermek, szól a tanító nénim bögyös kolléganőjéhez a nagyszünetben, kinn a tágas iskolaudvaron.

Lapos seggű, mondom neki minden harag nélkül, és követelőzőn vizenyős kék szemébe nézek. Mosolyog. Látom rajta, hogy nem érti, vagy nem akarja érteni, amit mondok.

Mutasd meg az ágyban, hogy mit tudsz, biztatom szemtelenül, hetykén.

Milyen szép, pajzán kisfiú, szól a kolléganője megbocsátó hangon. A tanító nénim tátott szájjal néz reám, miközben hirtelen mozdulattal egyszerre emelek egy kicsit puha emlőin.

Tartsd magad, cicamica, nógatom egyszerre őket kedveskedve, és zsíros kenyértől fényes ujjaimmal felcsípem a bimbók hegyét.

Menj szépen játszani, szól vihogva a tanító nénim kolléganője.

Körülnézek az iskolaudvaron, elnézem a nyüzsgő gyerekhadat, és szomorúan megdörzsölöm borostás államot.

Adj egy huszonötöst, kérlelem a bögyöst. Innék egy sört a fiúkkal, mondom, mert a nőekkel legalább ilyen alkalmakkor illik őszintének lenni.

Néznek a lányok, bámulnak, csodálkoznak. Legyintek, aztán otthagynom őket. Szép lassan, ráérősen beszélgetek a központba.

A főtér sarkán ruganyos diáklányokhoz dörgölődöm, fürdöm spray-mentes, természetes illatukban.

Nem fér el a bácsi, kérdi angyalian mosolyogva a gumifenekű szösz. Csipkeblúzában két ijedt mókus piheg.

Ölbe! Vegyél fel, az öledbe akarok... A dididre akarom hajtani a fejem!

Hihih! Ez a bácsi bezsongott, mondja a nádszál barátnője. Meztelen bársonyos hasikája remeg. És nevet. Szemtelenül kitérülve néz. És nevet, csak nevet. Zománczott csontbigyók villognak a szájában. Ajka vérpiros, nyelve friss szamóca, orrcimpája hathetes nyuszié.

Dühösen mondom, hogy majd megmutatom nekik. Nem kérnek belőle. Nem hisznek nekem. Jó. Me-
gyek tovább.

Jövőre már hatéves vagyok, két év múlva öt, aztán négy. És eljön majd annak is az ideje, hogy egy-
magamban ülök, durcásan nézek magam elé, órákon át tart a bánat, amely néha csak úgy, megmagya-
rázhatatlanul jön és elborít tele nosztalgikus emlékekkel, atyai érzésekkel. És nem tudom mitől, elszorul
a szívem, könnytől csillog a szemem, szaporán pillogatok, lekókadtt fejjel várom a végtelen végét, reggel
az estét, éjszaka a reggelt. Éhes vagyok, kiáltom olykor és ennem adnak. Hirtelen fellököm a tejes bögrét.
Nem kell, kiáltom torkom szakadtából. Toporzékolok, az élő fába is belekötök. Tisztába tesznek. Rette-
netesen szégyellem magam. Sovány, szőrös lábaimat, hervadt hímveszőmet szégyellem, a mindenféle
kidagadt kék ereket, a plöttyedt, ráncos bőrt. Egyre többet alszom. Az étel nem érdekel, gyűröm magam-
ba. Naponta küldenek az óvodába. Tapsikolok, jópofát vágok, lelkesedem. Közben megpróbálom megerő-
szakolni a formás lábú óvó nénimet, aki a délutáni lefekvéskor rám hajol, forró szavakat suttog a fülembé,
édes mesét mesél, és engedi, hogy fogdossam, tapogassam, gyúrjam szám elé buggyanó feszes melleit.

Otthon a tévé előtt azt játszom, hogy én vagyok a tömeg. Menetelek, tapsolok, ütemesen kiáltom
a rímbe foglalt jelszavakat. Néha szónokolok, hadonászom órák hosszat, és nagyon jól érzem magam,
mert senki sem szól rám. Majd kinövi, állapítja meg egyik-másik komolyabb természetű barátságos
ember, és megsimogatja a kobakom.

Így öregszem bele a pólyába. Remegve fekszem, hófehérben, pihén, szorosan lekötvé. Fáj valamim.
Tudja a fene, mi fáj, talán minden részem. Botom a kezem ügyében. Kiszáradt testem alig vonszolom, bő-
röm rózsaszínű, májfoltjaim tompa-barnák. Bátran odacsinállok, szellentek nagyokat, ennyi az örömöm.
Dühömben kiköpöm a dudlit, sovány faromból kitépem az injekciós tűt, vénámból a plasztik csövet.

Nem kell a tej, nem kell a vér, nem kell a glukóz, nem kell a számítógépes jótétemény, nem kell a hazug-
sággal teli levegő sem. Hagyjatok aludni, mondom. Napjaim vannak még, talán csak óráim, percekben
számítható időm. Indulok a semmibe. Nem tudom, miért jöttem erre a furcsa világra, csak azt tudom,
hogy mikor elmegyek, ezt a magam elhatározásából tehetem. Kijelöltem a magam idejét.

Már megkezdtem a visszaszámlálást: 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0. Vége.

Ha tehetném, a zérót egymás után kétszer is kimondanám.

HÁNY ÓRA?

Anyám világot teremtett körém, nekem adta érzékenységének a felét, ráadásul pedig az előttem álló egész életet. Egy darabig fogalmam sem volt, mit kezdjek velük. Végül, mit tehettem, besoroltam ismeretőjegyeim közé. Élek. És nyilvánvaló, hogy ebbe fogok majd szépen belehalni.

Aztán egy hamuszínű napon, amikor éppen időmilliomosnak hittem magam, elővettem minden érzékenységemet, hogy kihegyezzem, és levelet írjak vele. Sikerülhetett a dolog, valamiféle titok lüktethetett a szövegemben. Ha akkor valamivel jobban odafigyelek, talán feltalálom a kvarcórát.

Nem küldtem el a levelet. Már nem is tudom, kinek írtam. Talán egy macskaszemű lánynak? Talán... Azóta is a befejezetlenség a legfőbb jellemvonásom.

Befejezetlen gondolatokat szülök.

Többször is belekezdtem egy mindent elsöprő felháborodásba, amitől megtisztul az élet, kivirul az igazság, a becstelenség elsápad, a szemfényvesztő hazugság pedig múzeumba kerül.

Egyszer már majdnem ellene szavaztam egy nyilvánvaló hülyeségnek. Végül ez a munkám is befejezetlenül maradt.

De majd folytatom.

Belekezdtem már egy mindenkit felrázó ordításba, a világ megváltásába és egy kiadós pofonba, amit az örökké piszkálódó-áskálódó munkatársamnak szánok. Hozzákezdtem a tőlem telhető legnagyobb megvetéshez, amit a körülöttünk settenkedő besúgók már rég kiérdemeltek. Némileg előkészültem a szókimondásra. Ez is beindul egyszer... Bátorságom is most izmosodik. Egyszer majd pontot teszek leveleim végére. Írásaimat, beadványaimat, kérvényeim, jelentéseimet, leleplezéseimet, fellebbezéseimet befejezem. Visszafele tekintve is előre megyek, sokdioptriás szemüvegemen és tapasztalataim látcsövén figyelem majd szerteágazó útjainkat. Egy, csak egy az igazi út. Persze, hogy azt választom.

És amikor megkérdi tőlem valaki, hány óra, nem a kvarcórámról, nem az okostelefonomról, nem a délibábos tornyokra, hanem a szívetekbe nézek.

SZAKÁLLAS ZSOLT

PRÓZAVERSEI

Formátlanok

Itt a kártyavár rendelte borotvahab érintettjei becézik a hajóhintát.

Itt a mérgek tengere sárgászöld.

A teremtura impulzustanárról után böngész az újságban.

Vágott harmat kíséri.

Oszolj, paradís léggör, a nyavalyák védőszentje úgysem ismerkedne meg veled!

Ha ritkulni készül a lomb, azt mondd: iszákosoké a Vénuszom harangja. Remek.

Moly ette kapavillanás hófehér tündére, áztass el, mert a badarság felajánlott posztjából az imaház kivágja a lojalitást!

A pechet zsírtalanítja a szentségtörő, a porszem meg egyre csak gurul, gurul, a böszmeség fennakad rajta.

A távvezeték mélysége.

Az utászok.

Szögletes delejnek csücsöri a logója.

Kóchangya lébecol, hol partnerre lelhetnénk; hiába, ha a golyóálló mellények egyszer kőbe ágyazódnak, süketté válik a horizont.

Tudvalevőleg a mángorlók kalyibákban laknak, így túlzás azt állítani, hogy a mesék megbokrosodnak.

Túlzásba hajló az a kijelentés is, hogy körutakon battyog az agónia, igen, van variáns, mely megtöri a tyúkszemek összefonódását a kátránycsíkkal, és sokak megbotránkoztatására a kenetlen gombolyag lábatlan pesszimizmusú csörlő!

Épeszübb barát kéne, erre a bacchánsnőket maszatoló szivacsos tréning előhúzza a lopótökből egy trükköt, ami egy üvegcserep szélén vegetált idáig.

Steril képződmény a rácsponton?

Meglehet, de azért ne feledjétek, a kárörvendés makettje gyám egy bűgőcsigában!

Antivilág

Minálunk csapolják a divíziót
és orsót vetnek a lőportesztek, minél több függőséget összeszedvén,
a levegőtlen helyek kuratóriumának elnöke
percenként pelenkát cserél
az ivartalanul szaporodókon.
Az idioták cikkeket írnak az izotópokról,
a táblaképek szempontokat szerkesztenek, elhivatván velünk,
hogy a fakéreg alatt cipó lakik. Csátát itt senki
se nyer, s vesz, mert a különbözőségeket kiirtottuk,
amit harmadszorra megtalálunk, az a kéregállományt megtámadó fémpikkely.
Egy oktávval feljebb blokkolható, mi kévétlen természetű,
a védőmaszkokat senki se akarja üvegyapotba bugyolálni,
ellenőrzésünk a fékek fölött látszólagos.
A pizsamánk is az,
tengerpartok homokjába fújjuk orrunkat, ha náthásak vagyunk, agresszióinkat úgy vezetjük le, hogy megőröljük
felhalmozott ecseteinket a koponyák hegyén,
de meg kell hajolnunk a pezsgőzés alatt, mert rizikófaktoraink egy rokkán peregnék
a helyszíni fonákságok mirtuszkoszorújával.
Fereteges küzdelmünk a luciferi erőkkal és tündöklésünk,
melyet nem visel el senki.
Túl a közérthetőségen keskeny szájpaddásunk felesel a rozsdák bankóival,
ez páratlan, mint egy nyersségében átölelt, kétélű répa.
Okosan gazdálkodunk a földeken,
az ekéket lecsatoljuk a madárijesztőkről, kapavágásaink defektes számléltrák,
miket a rébuszok parittyái kivetnek.
Itt több a kaptárkövet idéző eset, de elmegyünk mi, el, a hintókért,
ha hibázunk valamiben, büntetésül krém-könnyű mérsékelt égőveket
szülünk az aráknak.
A vasalódeszkát kinyújtjuk a végtelenségig, minálunk a telítődés barna
és a szakadékoknak felségjelzésük van, aki azokba beleveti magát,
csupros szitakötőkkel találkozik, amik a felütött szótárakból libbennek elő.

Cella

Szemöldökcsipesszel kiszedték tenyeremből
a tövist, azóta könyörületet nem ismerve, vastagabbra húzik
csapásaim nyomán a nevetőgörcs.
Fáklyafényben keresem
az irracionálisom,
órarendem: karattyolás réme, lenyeli mindjárt a ringbe szállt szleng.
Te artikulálatlan hang,
csodálnivaló itt is akad épp elég, ím, pálfordulásom glóriája fakanálra csorgatott fogszabályozó.
A gobelinen hemzsegnek a portfóliók.
A kötbér leinti a tiltakozást, ettől fejlődik jól a jégvágóm.
No hiszen, elszegényedett vibrációm, s bőrnyúzással fenyegető táltosaim
mind a parazsamból esznek.
Ha kikezdek a zsarnokkal,
a sarjadásom bitang.
Az eszmetorlódásoknál nincs korhatár, s kényes régiómra
rápisszeg a lefedettség.
Akár visszamenőleg is csábít
a cafka selyem, előzetes letartóztatásban a trambulín, miért, miért?
Ó, bicegő kabócáim a színes alkonyú oltalomban, jobban örül az, kinek forró termosza hirtelen
malmozni kezd.
A golfpályámra ráférne egy fésű. Kánikulai előjelzések a kocsányon.

Lankadatlan

Nincs információm

a gélről,

így a felbillent horizont kénytelen kényeztetni tudatlanságom.

Ágrólszakadt kohézióm vibrál a villanyokban,

parafrázisokkal nézek farkasszemet,

a csintalanság csimborasszója sűríti a lelátómat.

A polgárpukkasztók feltúrt gabonahalma, s a locsoló versikék hanyatt dőlnek széthasadt rögeim hezitálásától.

Akik a sarut foldozzák, lángszórók korallerdeibe vonják

tisztes korú meszem;

a boszorkányos sminkkel kacarászó vakondtúrás fukar várszínházi közönsége

pedig tapsol, egyre tapsol nekem,

a tüskés ligetek mélyén félbeharapott csali, hogy fölülmúlta taplógombám előőrseit.

Nincs lehetőségem a polemizáló urak kezét szorongatni.

Hogy benntartsam a reakcióimat, evakuálom a páncélingeket.

Akik tömött, szürke vádlijaim metszetéből ragadják ki

a küszöbkeresők patrónusait,

azok télvíz idején a szent etűd oromdíszei.

Értitek?

A kék adó itt az, hogy lecsavarhatják a füleket!

Szerezzük csak vissza a rablást, s páránk préselésre fog szomjazni.

STANKOVICS MARIANNA

versei

CSAK AM I

a Ó KÖDBE KALAPÁLT SZOBROK
l EZERSZÁM
a **HÁNYUNK A VILÁGFÉLELEMTŐL**
p **KETTŐSIVARÚ ÁRNYAK LOBBANNAK FEL**
h **A SZEGLETKÖVEKEN**
i **KÖVÉR PATIKUSOK A PORRÁ TÖRT EGEKET**
á **KIS ZACSKÓKBA TÖLTIK**
ny **HA FÜGGÖNYÖD LESZ A SZIGET SEBESRE KOPTATOTT MÁRTÍRARCA HA**
u **VÉKONYRA CSISZOLT ÉLETED ELPATTAN EGY SZELÍD SZÉLTŐL HA ÜNNEPI**
n **KAPUKON GERENDÁBA SZORUL A SÍRÁS HA AZT HISZED UTOLSÓ FOGLYA**
k **VAGY A REJTEGETETT IDŐNEK KANAPÉN HEVERŐ SZÍVEDET MÉG**
a **MEGGYÓGYÍTHATJÁK TOLLBOKRÉTÁID A MACSKÁK**
világ ősoka ott ered ahol fogoly vagy

ŐSALAP A HIÁNY
VILÁGOK **ZSOLDJA**
PORRÁ TÖRT ARCBAN
FELLOBBAN A SÍRÁS
ÉG A **VAN BOKRA**

Nemzedék

Szívünk puska: elsütötték.
Kabátunk béka: esőben ugrált.
Fülünk csillag: könnyen szivárgott.
Szemünk szolga: rőzsét nyalábolt.
Szánk hólabda: lángolt.
Testünk kréta: elér porába.

A tízezredik reggel kérdései

a tükrök rossz foncsora
az arcokon felbukkanó jel
szintetikus vagy szintetizált élet
egy hungarocell arc mögé helyezett harapás
peremdarabkák

Magánhangzók

porlepte fák alatt fönökösködnek a kutyák van ki próbál megállni a kérődző lepkék gyilkos zuhatagában
ha versekké hasad az újbor és finoman erezett lesz mint a márvány vér és düh a keccsel vonaglón talán
hálátlanítás csendben cserepesedők a nevemet sose írtátok lakótoronyra teleföld telefa telefáj képpé táguló
akarat akkord teljesíthetetlenül lángvörös tajgák

MÁDI BEÁTA

vizuális versei

ÍROK

Fent maradok, amikor

lefekszel.

A FAL

leomlott, és a-p-r-ó-d-a-r-a-b-o-k-r-a-t-ö-r-t.

ESIK

csepp-
en-
ként

h
u
l
l
o
t
t
a
z
e
s

ő, majd egy pillanatra, *ismétösszegyűltavíz.*

A VONAL

Hiába minden, ha egyszer kiegyenesedik és
őtehzemletré men élefazssiv

TÓPARTI CSEND I.

Psztt-----!

TÓPARTI CSEND II.

*Az ujját szája elé tette:
pszt - suttogeta, és tényleg
csönd lett, olyan némaság,
amit már hallani lehetett.*

Ketten voltunk.

A levelek zörögtek, a szél
körüöttünk ólalkodott, fején
pajzán gondolat suhant át,
döntött, - s besurrant
blúzom, alig gomb tetején,
hol rés kínálta nyílás, - jólesett
a finom, éjszakai szeretet, s te
ott, láttam tekinteted,
mosoly ült arcodon, majd amikor
egy hullám csapkodni kezdett
a lépcső víz áztatta fokán, - hűvös
bizsergés futkározott, -

a part,
láthatatlan zuga,
minden
zajt magánál tartott,
a lombsusogás,
a kéreghullás,
száraz levél moccanása,
vízbe hulló halak
loccsanó zaja
együtt lett hangos

*ahogy kezed, a csend
minden apró lélegzetét
kiemelte, a temérdek zörej,
hatalmas halmazából.*

RÓZSA BOGLÁRKA

Képversek

FÉNYKÉP

k é p
e l z
d l e

RÓLUNK

víz tó
válasz



MENJ

t l
ú e
s i
i s
l ú
e t
f

KAGYLÓ

ülök a parton
jobb kezemmel beletúrok
a karcos homokba vizes láb
ujjamra rátapad az iszap
és némi növényzet
telefon
zsinórhoz
hasonló
húz befelé
de ha a
csuklómra
tekerem
képes vagy
ok ellen tartani az
tán megunom lazítok
rajta és míg befelé vonszol
csupasz hasamat felséríti
a szétszórt üledék

PAPÍRREPÜLŐ

észre sem
veszi ahogy
visszatartja a levegőt
kezével pontosan céloz
beméri a távot.....beméri a távot.....
beszáll hozzá.....beszáll hozzá.....
nem néz fel a suhogásból
úgyis mindent megért
emlékezni
minek

elhajítja

KORDA ZSUZSA

vizuális versei

EM(B

(Hommage à E.E. Cummings)

em(b
irka
nyáj
lép
del
hal
kan
a
mez
őn)
be
r

2-EN 1:

(Hommage à E.E. Cummings)

1 a lég Z é s,
1 a zérz ÉS, 1 a Z ö)rö) m,
1 -ak Í N:
1 t EST b.e.n. Ke-tt-EN, v
er i a (SZ) ív
ön feledte? N.
2 lé) le) k,
2 él)et, mOsT m
ÉG,
bol DOG 1
2- É vÁl-ni a Z 1 -n; e; k;
NE
HE
ZEN
m l.
Ha a köt ÉS
feled ÉS
be(megy),
Em)lék-e ZZ valaha
T I
vo
lta
toka
Z
l

E-L-H-I-D-E-G-Ü-L-É-S

amikor

J-Ó-B-A-N

*vagyunk
akkor látszik mennyire*

R-O-S-S-Z-B-A-N

vagyunk

ÖRÖKKÉ MAGASABBRA

(Tandori Dezső: Vissza az égbe)

!
fel
fel-fel
magasabbra
örökké fel az égbe
a semmire lépve emelkedek
közelről nem hallom a növekedés zaját
meztelen talpam gyorsabban csattog a felszínen

VÁLASZTÁS

jövő16
jövő15
jövő14
jövő13
jövő12
jövő11

jövő01
jövő02
jövő03
jövő04
jövő05
jövő06

KABAI GÁBOR BUDA

versei

SVEN

1. ólöt őrtölmö
2. úlüt úrtülmü
3. ílit írtilmi
4. élet értelme
5. álat ártalma
6. úlut úrtulmu
7. ólot órtolmo

(küldöttek)

8. jézus
9. mózes
10. mohamed
11. dávid
12. ábrahám
13. noé
14. ádám

(helyek)

15. lhásza
16. hanga roa
17. ascension
18. budapest
19. mekka
20. jeruzsálem
21. kairó

(népek)

- 22. zsidók
- 23. drúzok
- 24. mormonok
- 25. magyarok
- 26. írek
- 27. örmények
- 28. cigányok

(tarkovszkijok)

- 29. áldozathozatal
- 30. nosztalgia
- 31. sztalker
- 32. tükör
- 33. solaris
- 34. iván gyermekkora
- 35. andrej rlubjov

(terek)

- 36. hősök tere
- 37. oktogon
- 38. kálvin tér
- 39. gellért tér
- 40. móríciz körtér
- 41. batthyány tér
- 42. széll kálmán tér

(kéresek)

- 43. szenteltessék
 - 44. jöjjön el
 - 45. legyen meg
 - 46. add meg
 - 47. bocsásd meg
 - 48. ne engedd
 - 49. szabadíts meg
 - 50. *pünkösd*
- (meg az időfüzödöt)

BÁLIND VERA

Szerb és magyar avantgárd művészek kapcsolatai a hetvenes években*

IV. RÉSZ

3. A szerb–magyar kapcsolatok

A szocialista országokban élő művészek helyzete országonként különbözött; Magyarország és Jugoszlávia kultúrpolitikai helyzete több szempontból is eltért egymástól. A jugoszláv körülmények különössége abban látszódott, hogy a neoavantgárd művészet képviselői nemcsak a marginális színhelyeken, valamint alternatív és egyetemista csoportokhoz tartozó intézményekben szerepeltek munkáikkal, hanem a hivatalos intézményekben is, amilyen az 1965-ben nyílt belgrádi Kortárs Művészeti Múzeum, valamint a zágrábi és a ljubljanai Kortárs Művészeti Galéria.¹ A magyar viszonylatokban ezt lehetetlen volt elképzelni.

Jugoszlávia lakosai gazdaságilag is sokkal kedvezőbb, szerencsésebb körülmények között éltek. A nyugati termékek jelenléte biztosította számukra azt, ami a többi szocialista országban elképzelhetetlen volt. Ezért az ottani művészeknek nem volt különösebb okuk arra, hogy kritizálják a politikai hatalmat.² Ezzel szemben a magyarországi neoavantgárd művészek nem élvezték ezeket az előnyöket, és az alapvető emberi jogoktól, továbbá a szólásszabadság jogától megfosztva támadták munkáikban a hatalmat. A keleti blokkhoz tartozó országok művészete közül a magyar neoavantgárd volt az egyik legnyíltabb politikai támadásokat és utalásokat alkalmazó művészet.³

A felvázolt politikai helyzetből adódóan a jugoszláv neoavantgárd a magyarhoz képest inkább alternatív művészetet jelentett, amelyhez leginkább az underground jelző illene. Havasréti szerint az „alternatív” szó magába foglal egyfajta párhuzamosságot, választási lehetőséget sugall az „underground” kifejezéssel

* A szakdolgozat folytatásos közlése abból az alkalomból történik, hogy a budapesti Ludwig Múzeumban 2019. szeptember 12-én megnyílt *A Bosch+Bosch Csoport és a vajdasági neoavantgárd* című történeti kiállítás.

1 PIOTROWSKI Piotr, *In the Shadow of Yalta. Art and the Avant-garde in Eastern Europe, 1945–1989*, Reaktion Books, London, 2009, 303.

2 *Uo.*

3 Piotrowski ennek alátámasztására Szentjóby Tamás munkásságát emeli ki, illetve Pinczehelyi Sándor popos konceptualizmusát. *Uo.*, 278.

szemben. Az utóbbi hangsúlyozottan a politikai vagy kulturális erő elnyomására, illegalitásba, föld alá húzódó mozgalmakra utal, amelyek emiatt a valóságtól elkülönülő jelenségeket mutatnak.⁴

A neoavantgárd törekvések mindkét országban széles skálát öleltek fel, amely magába foglalta a kísérleti költészetet (vizuális, konkrét, fonikus), a konceptuális művészetet, a művészi performanszot, a land artot, az arte poverát stb.

Ebben a fejezetben a szerb–magyar kapcsolatokra koncentrálok. A célom a kapcsolatok hálózatának feltárása és az ebben a hálózatban kiemelkedő, fontos szerepet játszó személyek, események, valamint színhelyek megnevezése és kiemelése, melyeknek köszönhetően az együttműködések létrejöttek, lehetővé váltak a látogatások és az eszmecsere.

3.1 A kezdetek

Nehéz pontosan meghatározni a legelső személyes kapcsolat megszületését a szerb és a magyar neoavantgárd viszonylatában. Szombathy Bálint szerint elsőként a vajdasági magyar írók létesítettek kapcsolatokat a két ország alkotói között.⁵ A hatvanas évek második felében egyértelműen kimutatható a folyamatos érdeklődés a magyar történeti avantgárd iránt az irodalom területén. Ezt példázzák Bori Imre írásai az Új Symposionban 1967 és 1968 folyamán. *A magyar avantgarde történetéből* címmel, tíz részes cikksorozatban foglalkozott többek között a magyar expresszionizmussal, dadaizmussal, szürrealizmussal és futurizmussal.⁶ Bori cikkeit a lap magyarországi művészek munkával illusztrálta, többek mellett Kassákéval, Lossonczyéval és Moholy-Nagyéval.⁷

Az első, aki tudomásom szerint jugoszláv oldalról az írókon kívül kapcsolatba került a szomszédos ország nem hivatalos művészeti képviselőivel, Ladik Katalin volt. A művésznő erről meg is emlékezik abban az írásában, amely a Múcsarnokban megtartott Erdély Miklós-szimpozium (1999) kapcsán született.⁸ Eszerint Szentjóby Tamás és Erdély Miklós munkáját az Új Symposionból ismerték meg, és annak szerkesztőségébe 1967 decemberében érkezett az első levél, melyet Szentjóby Ladiknak címzett. Ladik szerint a levelek, amelyek ezután is jöttek, szokatlan formátumúak és tartalmúak voltak,⁹ és sokat kellett gondolkoznia ahhoz, hogy megértse őket, illetve keresnie kellett hozzá támpontokat, hogy hasonló

4 HAVASRÉTI József, *Alternatív regiszterek*, Typotex, Budapest, 2006, 29.

5 *Beszélgetés Szombathy Bálinttal*, függelék, 106.

6 Bori Imre tíz részes cikksorozata 1967-ben, februártól októberig (22–30 szám) jelent meg, illetve 1968-ban a 34. és 35., valamint a 42. és 43. számban.

7 1966-ban közzéttek (18. szám) Kassák a folyóirat számára küldött műveit. Az 1968. januári számban (33. szám) közzéttek képmelléklet csak Bálint Endre kollázsaiából állt. 1969-ben (46. szám) az Új Symposion oldalain Lossonczy Tamás, Moholy-Nagy László, Gyarmathy Tihamér, Kassák Lajos, Jakovits József, Korniss Dezső, Bálint Endre, Vajda Lajos, Marosán Gyula, Fekete Nagy Béla munkáit közzéttek.

8 LADIK Katalin, *Antracid szájrúd*, Magyar Műhely, 1999/110–111, 63–66.

9 Szentjóby egyik levelének átírása megjelent: LADIK Katalin, *Élhetek az arcodon? Regényes élettörténet*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007, 81–86.



Dejan Poznanović, Tót Endre, Ladik Katalin és Bogdanka Poznanović a belgrádi Egyetemi Művelődési Központ galériájában, 1974. (Fotó: Szombathy Bálint)

modorban tudjon válaszolni.¹⁰ A levelek érdekessége többek között abban rejlett, hogy ezekbe Szentjóbyn kívül még egy, általa „kövér pasasnak” nevezett személy is beleírt, aki Ladik számára az első időkben „fiktív személynek tűnt egészen 1968. május 1-jéig”, amikor először került sor személyes találkozásra, egy közösen megtartott happening keretében.¹¹ A „kövér pasas” nem volt más, mint Erdély. Habár az említett happening lényege az volt, hogy mindannyian találkozzanak; a művész – Ladik emlékezése szerint –, megkereste őt a szállodájában, a happeninget megelőző estén, ezáltal megsértve a happening forgatókönyvét. Mialatt beszélgettek, Erdély elmagyarázta, hogy másnap reggel követnie kell az utasításokat, amiket a portán hagynak számára. Ladiknak fogalma sem volt, hogy az a személy, akivel szemben áll, azonos azzal a személlyel, akivel a következő napon találkozni fog a Szentendre-környéki Duna-parton, az *UFO-happening* során.¹²

10 LADIK, *Antracid szájrúd*, I.m., 63.

11 Ladik a happening előtt személyesen nem találkozott sem Szentjóbnyal, sem Erdély Miklóssal. Sőt, nem is tudta, hogyan néznek ki. A Budapesten kezdődő és Szentendrén folytatódó happening egyik célja éppen az volt, hogy ott találkozzanak mindannyian először. A happening címe *UFO* és csoportos, de közönség nélküli esemény volt. *Uo.* A happening leírása a függelékben, 121–122.

12 *Uo.*, 64.

Az UFO volt Ladik egyetlen közös együttműködése Szentjóby Tamással. A kapcsolat viszont megmaradt, egyrészt a mail art levelezésen keresztül, másrészt amikor Ladik kéziratokat (Szentjóbyét és Erdélyét) többször Újvidékre hozta, ahol a Híd és az Új Symposion című folyóiratban publikálásra kerültek.¹³ Erdély Miklóssal volt még egy közös fellépése 1982-ben, a budapesti FMK-ban, amikor az egyik performansz keretében felkérte közreműködésre, Beke László mellett.¹⁴

A magyarországi művészek közül Csáji Attila volt a következő kapocs a szerb és a magyar művészek között. A Szürenon csoportnak a budapesti Kassák Lajos Művelődési Otthonban megtartott kiállítását (1969 októbere) Sík Csaba nyitotta meg, aki „a magyar avantgarde és az új szellemű fiatalok művészete mellett írásban is kiálló” kritikus és művészeti író volt.¹⁵ Sík Csaba¹⁶ a Magvető Kiadó szerkesztője révén erőteljes kapcsolatokat igyekezett létrehozni a magyar kiadókkal Magyarország területén kívül, ezen belül az újvidéki kiadókkal is. Így került kapcsolatba Kapitány László¹⁷ grafikussal és iparművésszel, aki az újvidéki Forum Kiadó szerkesztőségének a formatervezőjeként dolgozott.¹⁸ Munkája révén Kapitány többször is járt Budapesten, ahol látta az iparterveszek második kiállítását, valamint megismerkedett Csáji Attilával.¹⁹ Ennek az ismeretségnek köszönhetően kerülhetett a Szürenon csoport vezéralakja Újvidékre, ahol tovább tágíthatta baráti körét.²⁰ Ennek eredményként több kiállítás valósult meg Újvidéken és magyarországi helyszíneken.

13 *Beszélgetés Ladik Katalinnal*, függelék, 98. Az említett magyar művészek munkáiból kutatásom során egyedül Erdély szövegére találtam rá: ERDÉLY Miklós, *Sejtések*, Híd, 1970/10–11.; 1068–1070. Ezen kívül Tolnai Ottó 1968-ban az Új Symposionban közölt írásában hosszabb idézetet közölt *Az Ebéd (In memoriam Batu kán)* happening leírásából. TOLNAI Ottó, *Néhány megjegyzés Bori Imre »A legújabb magyar líráról«* című írásához, Új Symposion, 1968/34, 12–13. Szentjóby Tamás versei megjelentek a Híd 1967-es decemberi számában.

14 LADIK, *Antracid szájrúd*, I.m., 65.

15 MEZEI Ottó, *Szürenon és kisugárzása*, Ars Hungarica, 1991/1, 68.

16 Sík Csaba (1934–1997) művészeti író és kritikus, 1957–1977 között a Magvető Kiadó szerkesztője, majd főszerkesztője, illetve irodalmi vezetője. Kutatási területe a XX. század magyar irodalma volt. A képzőművészet területén a magyar történelmi avantgárd és a hatvanas évek neoavantgárdja érdekelte. TASNÁDI Attila, *Sík Csaba*, Art Portal lexikon, http://artportal.hu/lexikon/muvtorteneszek/sik_csaba

17 Kapitány László (1937) grafikus, iparművész 1960 és 1983 között az újvidéki Forum Kiadó műszaki és képszerkesztője, továbbá a Vajdasági Iparművészek és Formatervezők Egyesületének elnöke volt 1968–1972 között. Számos kiadvány tervezője és illusztrátora. BALÁZS ARTH Valéria, *Kapitány László* = BALÁZS ARTH Valéria, *Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon*, Timp Kiadó, Budapest, 2007, 352–353.

18 *Beszélgetés Csáji Attilával*, függelék, 81.

19 Informális telefonbeszélgetés a művész és a szerző között, melynek során Kapitány említette, hogy budapesti látogatása alkalmából látta Konkoly Gyula *Emlékművét*, valamint Szentjóby *Háromszemélyes hordozható lövészárkát*, amelyek nagy hatással voltak rá.

20 Kapitány szerint Csáji nagyon jó barátságba került Bányai Jánossal, a Híd főszerkesztőjével és az újvidéki bölcsészkar magyar tanszékvezetőjével. Bányai vele együtt nyitotta meg Újvidéken a magyarországi grafikai kiállítást 1978-ban.

3.2 Csoportos és egyéni kiállítások. Személyek

Az első kiállítást, amelyet az újvidéki alkotók szerveztek magyarországi kollégáik számára, 1972. november 6–20. között tartották meg az Ifjúsági Tribünön *Fiatal budapesti művészek* címen.²¹ Előkészítésén Kerekes László és Szombathy Bálint fáradozott, akik egyre sűrűbb budapesti látogatásaik során vetették fel az ötletet Csájinak, majd később közbenjártak az Ifjúsági Tribün vezetésénél is. A tárlaton összesen 17 alkotó²² szerepelt, és a kiállításról négy sajtóorgánium is beszámolt.²³ Szombathy Bálint a Magyar Szóban megjelent írásában a kiállított anyagot két részre osztotta. Az első magába foglalta a hatvanas évek művészeti törekvéseit, melyekről a megnyitó után Mezei Ottó tartott előadást; a második a konceptuális tendenciákat felölelő rész, melynek bemutatására néhány hónappal később Beke László előadásában került volna sor.²⁴ Mezei előadása diavetítéssel egészült ki, így a korabeli sajtóforrások szerint a csekély számú közönség szóban és képek révén egyaránt megismerkedhetett a magyar avantgárd törekvésekkel.²⁵

A magyarországi alkotók csoportos bemutatására még egyszer sor került, mégpedig hat évvel később, 1978-ban.²⁶ A kiállítást az újvidéki Radivoj Ćirpanov Munkásegyetemen rendezték meg, és az alapkoncepció a kortárs magyar grafikai törekvések bemutatása volt.²⁷ A kiállítás Lazar Simonović

21 Az Ifjúsági Tribün képzőművészeti galériájának a szerkesztője akkoriban Mirko Radojičić, Biljana Tomić és Csernik Attila volt.

22 A katalógusban Baranyai András, Bencsik István, Csáji Attila, Csutoros Sándor, Fajó János, Galántai György, Harasztý István, Haris László, Hencze Tamás, Keserü Ilona, Molnár V. József, Mórotz László, Orvos András, Prutkay Péter, Papp Oszkár, Paizs László, illetve Szemadám György neve szerepel. A bevezetőt Mezei Ottó írta, amely szerb változatban is olvasható a kiadvány borítóján. Csernik Attila szerint a megnyitóra 6-7 művész érkezett. Ezek közül Mezei Ottó, Galántai György, Csáji Attila, Molnár V. József és Paizs László egészen biztosan jelent voltak, ezt a Képes Ifjúság 1266. számában (1972), Juhász Erzsébet cikkében megjelent fotók is bizonyítják. JUHÁSZ Erzsébet, *Túl a közhelyeken*, Képes Ifjúság, 1972/1266, 16.

23 Szombathy Bálint és Ács József a Magyar Szóban írtak a tárlatról. SZOMBATHY Bálint, *Két újvidéki tárlatról*, Magyar Szó, 1972. november 11., 13.; ÁCS József, *Az új magyar avantgarde újvidéki tárlata*, Magyar Szó, 1972. november 26., 10. Míg Szeles Illés az Index nevű egyetemista lapban számolt be a magyar művészek első újvidéki bemutatójáról. SZELES Illés, *Fiatal budapesti művészek tárlata*, Index, 1972. november 16., 17. Juhász Erzsébet a Képes Ifjúság 1266. számának 16. oldalán (1972) foglalkozott a magyarországi művészekkel.

24 Visszanyúlva egészen Kassáig és a magyar konstruktivista törekvésekig, a negyvenes évek művészetén át (Vajda Lajos és köre, valamint az Európai Iskola) egészen a hatvanas évekig ívelő előadásában Mezei felvázolta a magyar avantgárd művészet fejlődését. SZOMBATHY, *Két újvidéki tárlatról*, I.m., 13. Beke László előadásáról más forrásból nem találtam utalást; bizonytalan, hogy megtartotta-e.

25 JUHÁSZ, *Túl a közhelyeken*, I.m., 16.; SZELES, *Fiatal budapesti képzőművészek tárlata*, I.m., 17.

26 A kiállítást az újvidéki Munkásegyetemen tartották meg március 30. – április 14. között. A kiállítás katalógusa.

27 A katalógus szerint a kiállításon a következő művészek munkái szerepeltek: Paizs László, Mengyán András, Bak Imre, Prutkay Péter, Haris László, Papp Oszkár, Nádler István, Fajó János, Haász István, Pásztor Gábor, Gulyás Gyula, Deim Pál, valamint Csáji Attila. A katalógus előszavát Mezei Ottó írta.

szervezésével valósult meg, aki a Munkásegyletem galéria vezetője volt. A rendezvény teljesen illegális volt, mivel Simonović, a Művelődési Minisztérium hivatalos szerveinek megkerülésével rendezte meg.²⁸ Ez volt az egyetlen nem hivatalos magyar tárlat ebben a kiállítóhelyiségben, ahol leginkább a minisztérium által szervezett kiállítások kerültek közönség elé, elsősorban a hivatalos művészet képviselőié.²⁹ Simonović szerint az Újvidéki Kortárs Galéria és más galériák abban az időben egyforma, konvencionális kiállításokat rendeztek. Ő el akarta kerülni ezeket a konvenciókat, és valami olyat szeretett volna bemutatni, ami különbözött az általa csekély kvalitásúnak tartott szocialista kiállításoktól.³⁰

A kiállítással párhuzamos esemény Csáji Attila egyéni tárlata volt, amely április 14-ig volt látogatható az újvidéki Képzőművészeti Szalon Kis Galériájában.³¹ Csáji elmondása szerint kiállítását Tolnai Ottó, az Új Symposion főszervezője nyitotta meg.³² A Munkásegyletemen kiállított grafikai tárlat megnyitóján elhangzott beszédet a Híd folyóirat közölte.³³

A vajdasági alkotók első magyarországi bemutatkozása néhány hónappal megelőzte a magyar művészek első újvidéki tárlatát.³⁴ A jugoszláv alkotók visszatérő vendégek voltak Magyarországon, a kezdeti időkből többnyire Balatonbogláron. Az első ottani bemutatkozásukat Csáji Attilának köszönhették, akin és Beke Lászlón keresztül Galántai Györggyel kötött ismeretségük jelentették az alapot a későbbi látogatásokhoz és együttműködésekhez.³⁵

1972 augusztusában, egy héten át a Bosch+Bosch Csoport csoport munkáit tekinthette meg a közönség Galántai kápolnaműtermében.³⁶ Az Új Symposionban megjelent *Négy szöveg* című írásában Szombathy a boglári kiállításról is beszámolt.³⁷ Említést tett az előttük kiállított Pécsi Műhely alkotói-

28 A hivatalos nemzetközi kiállítások megszervezése a Kulturális Minisztériumon keresztül történt. A Munkásegyletem galériájában évente két alkalommal volt lehetőség külföldi kiállítások szervezésére. Ezek teljesen hivatalos, bürokratikus utakon történtek, mint az összes szocialista országban. Azokhoz képest ez a kiállítás illegálisnak számított. A megnyitóján ennek megfelelően sem a magyar, sem a jugoszláv, illetve a tartomány hivatalos képviselői közül nem jelent meg senki. *Beszélgetés Lazar Simonovićyal*, függelék, 104.

29 *Uo.*

30 Habár ez volt az egyetlen magyar neoavantgárd kiállítás a Munkásegyletemen, a galériában megvendégtették a szlovák alternatív művészet képviselőit is, akiket emiatt felelősségre vontak. Simonovićot eme események után nem érték egyéb kellemetlenségek. *Uo.*

31 Erről a Magyar Szóban jelent meg TAKÁCS Magda cikke *A festészet konok útja* címmel (1978. április 6., 11.), valamint a Képes Ifjúságban rövid ismertető látott napvilágot (1978/1476, 19.).

32 *Beszélgetés Csáji Attilával*, függelék, 84.

33 A kiállítás megnyitóján Bányai János és Csáji Attila beszéde hangzott el. Híd, 1978/4, 543–545.

34 1972. augusztus 6–13. között a szabadkai Bosch+Bosch Csoport munkáit állították ki Balatonbogláron. Bényi Csilla – Galántai György – Sasvári Edit, *Eseménytörténet 1966–1974 = Törvénytelen avantgárd, I.m.*, 140.

35 *Beszélgetés Szombathy Bálinttal*, függelék, 106.

36 A szabadkai csoportból ez alkalommal Kerekes László, Predrag Šidanin (újvidéki vendégművész), Slavko Matković, Szalma László és Szombathy Bálint állítottak ki.

37 Szombathy Bálint, *Négy szöveg*, Új Symposion, 1972/89, 409.

ról,³⁸ akiknek a munkáit összevetette a Bosch+Bosch Csoport land art szellemben készült munkáival. Szombathy az alapvető különbséget az egyébként általa hasonló jellegűnek tartott vizuális kutatásokban, az intervenciók mikéntjében látta. A pécsi művészeknek a konceptualizmushoz közelebb álló vonulata a beavatkozásokat nem közvetlenül a környezetbe, hanem legtöbb esetben az arról készült fénykép felületére vitte, amely a szabadkai csoport valódi, térbeli beavatkozásaihoz képest „látszatra erőltetetten és kényszerítetten” hatott.³⁹

Az első boglári kiállítást még két bemutatkozás követte, amire egy évvel később, 1973 nyarán került sor. Ezeken a vajdasági művészetet egy szélesebb alkotókör munkái reprezentálták egy változatosabb válogatás révén. Július 28-án az újvidéki Predrag Šidanin és a zentai Ujházy Éva Márta audiovizuális akciói voltak programon, míg egy nappal később nyílt az augusztus 4-ig tartó vajdasági alkalmi csoport tárlata.⁴⁰ Galántai naplóbejegyzése szerint Ujházy akciója egy beburkolt fényforrás másfél órás kiszabadítását jelentette, míg Šidanin munkásságát tejjel és almával végrehajtott akciója illusztrálta.⁴¹ Az említett két alkotó mellett még hét, azaz összesen kilenc vajdasági művész szerepelt Bogláron 1973-ban.⁴² A vajdaságiak július 29-ei tárlatmegnyitóját Ladik Katalin és Csernik Attila filmjének vetítése, valamint Ladik hangköltészeti előadása kísérte.⁴³ A kiállított anyagban nem kizárólag neoavantgárd munkák szerepeltek. A neokonstruktivista törekvéseket Baráth Ferenc képviselte; Ifjú Gábor és Smidt József fotókkal szerepeltek, továbbá az idősebb művésznemzedékhez tartozó Markulik József is jelen volt. Az úttörő nemzedékből Ács József, míg a neoavantgárd munkákat a Bosch+Bosch Csoport (Szombathy, Csernik, Matković) adta. A kiállítást kisebb változtatásokkal 1974-ben a Budapesti Műszaki Egyetem „E” épületében láthatta a közönség.⁴⁴

Beke László úgyszintén fontos szerepet játszott a két ország művészeti kapcsolatainak építésében. Nemzetközileg is tájékozott művészettörténész volt, akin keresztül például a magyar alkotók kapcsolatba

38 Név szerint Kismányoki Károlyt, Halász Károlyt, Pinczehelyi Sándort, Szijártó Kálmánt, Nádor Katalint, Ficzek Ferencet és Lantos Ferencet. *Uo.* Az itt említett alkotók mellett Harasztý István szobrai is kiállításra kerültek 1972. július 10. – augusztus 3. között. *Eseménytörténet 1966–1974, I.m.,* 136.

39 SZOMBATHY, *Négy szöveg, I.m.,* 409. Az ott kötött barátságnak köszönhetően valószínűleg 1973 októberében került sor a szabadkai csoport kiállítására Pécssett (Pécsi Műhely). Szombathy művészdokumentációja, CD, Artpool archívum.

40 *Eseménytörténet 1966–1974, I.m.,* 163–164.

41 *Uo.*

42 Ezek a már említett Ujházy és Šidanin mellett Ács József, Baráth Ferenc, Csernik Attila, Ifjú Gábor, Ladik Katalin, Markulik József és Szombathy Bálint voltak.

43 Szombathy szerint a 6 perces rövidfilm az „o” betű vizuális körülírására épült, és úttörő vállalkozásnak számított a jugoszláv kísérleti, pontosabban vizuális költészetben. SZOMBATHY Bálint, *Vajdasági alkotók a balatonboglári kápolna-tárlatokon. Művészeti életünkben egy szellemi áramlat van kialakulóban*, Magyar Szó, 1973. szeptember 15., 13.

44 Baráth helyett 1974-ben Ladik Katalin munkái szerepeltek.

léptek a lengyel NET⁴⁵ hálózat alapítóival, valamint Balatonbogláron az ő szervezésében tartották meg a cseh, a szlovák és a magyar művészek találkozóját (1972. augusztus 26–27.), illetve a *Tükör* című nemzetközi kiállítást (1973. augusztus 5–11.), amelyen a vasfüggöny mindkét oldaláról szerepeltek művészek.⁴⁶

Szombathy Bálint 1971-ben ismerkedett meg Bekével. Egy interjúban így emlékszik vissza találkozásukra:

Felkerestem Beke Lászlót másodmagammal [Kerekes Lászlóval], elmentünk a lakására. Érdekel bennünket a személye, mert tudtuk, hogy dokumentumokat gyűjt magyar progresszív művészekről, a konceptuális művészekről javarészt. Meg akartuk nézni az anyagot, esetleg azzal a szándékkal is, hogy valamit közlünk belőle az Új Symposiumban. Beke azt mondta, hogy a lakásában nem meri megmutatni a teljes dokumentációt, inkább menjünk el a közeli cukrászdába. Hozott magával egy fekete aktatáskát. Létezett tehát egy művészet, ami elfért egy aktatáskában, és ez volt benne a jó. Így sok mindent tudtunk a határon is átvinni, mert egy festménnyel vagy egy szoborral, aminek anyagi értelemben kiterjedése van, azt már nem lehetett.⁴⁷

Szombathy Bálint és Ladik Katalin többször segített az anyagok szállításában, illetve terjesztésében, ami gyakran a határon történő csempésztést jelentette. Ezen kívül Beke, Sebők Zoltán meghívására, visszatérően ellátogatott Temerinbe, egy vajdasági kisvárosba, az évente megtartott képzőművészeti találkozókra.⁴⁸

A szerb–magyar kapcsolatok tekintetében Tóth Gábor úgyszintén fontos szerepet játszott. Saját meghatározása szerint nem tudott elhelyezkedni abban a művészeti térben, amely Magyarországon létezett mindaddig, amíg egészen véletlenül 1972-ben Balatonboglárra nem került. Ott ismerkedett meg Harasztý István kinetikus szobrással, akinek javaslatára kapcsolatba lépett néhány vajdasági művésszel.⁴⁹ Így indult meg a folyamatos kommunikáció, ami Tóth számára több szempontból is jelentős volt. Kerekes Lászlóval (Bosch+Bosch Csoport) való levelezése során olyan korosztályi kritikára lett, ami abban segítette, hogy valakihez képest pozícionálni tudja tevékenységét.⁵⁰ Az a jugoszláviai művész, akinek ennél jóval fontosabb hatása volt a munkásságára, és akivel egy életre szóló barátságot kötött, Szombathy Bálint volt. Ketten igyekeztek a két ország lehetőségeit a saját igényeik szerint összehangolni.⁵¹ A Maurer Dórán és Harasztý Istvánon keresztül megszerzett címlistákon kívül, Szombathy

45 A Projekt NET 1971-ben jött létre Andrzej Kostołowski művészettörténész és Jaroslaw Kozłowski művész szervezésében. Piotrowski idézi Briger Mescht, mi szerint ez volt az első szabad, nem kommerciális nemzetközi művészeti csere. PIOTROWSKI, *I.m.*, 242–243.

46 *Uo.*, 246–247.

47 A Tilos Rádió 2009. november 26-án, Szombathy Bálinttal elhangzott beszélgetés részlete.

48 *Beszélgetés Szombathy Bálinttal*, függelék, 109.

49 Tóth Harasztýtól kapta meg a címekeket, és az elsők között a Bosch+Bosch Csoport tagjait, Kerekes Lászlót, Csernik Attilát és Szombathy Bálintot kereste fel. *Beszélgetés Tóth Gáborral*, függelék, 111. o.

50 *Uo.*, 111–112.

51 *Szombathy Bálint levele Tóth Gábornak* (1973. augusztus 21), Artpool archívum.



Petőcz András, Tóth Gábor, f. Tóth Árpád és Szombathy Bálint az Óbudai Pincegalériában, 1987. (Fotó: Bakos Zoltán)

eljuttatta Tóthnak azoknak a jugoszláv és külföldi, főként nyugati alkotóknak és művészettörténészeknek a címeit, akikkel kapcsolatba kerülhetett, és így kialakíthatta a saját kapcsolatrendszerét.⁵² Különös lehetőségekkel kecsegtetett, hogy Szombathy és Csernik lapszerkesztőségeiben, magyar nyelven megjelenő lapoknál dolgozott, ahol segíthették Tóth és más magyarországi művészek munkáinak a közlését.⁵³

Tóthnak számtalan lehetősége lett volna kiállítania belgrádi és újvidéki tárlatokon, de jobban kedvelte az akciókat és a küldeményművészetet. Úgymond nem volt „kiállító művész”, mindössze néhány

52 Például Želimir Koševićnak, a zágrábi Egyetemista Központ Galériája vezetőjének a címét, a *Xerox* kiállítás kapcsán. *Szombathy levele Tóth Gábornak* (1973. március 9.), Artpool archívum. Košević Szombathytól kérte, hogy értesítse a „magyar vonalat” a kiállítási felhívásról. Rajta kívül Szombathy elküldte Ladik Katalin, Sziveri János, Csernik Attila, Szalma László, Branko Andrić, Markulik József és Franci Zagorićnak címét. *Szombathy Bálint levele Tóth Gábornak* (1973. május 11.), Artpool archívum.

53 Munkáit Vajdaságban Csernik Attila közölte elsőként a *Képes Ifjúságban*. Vele szintén jó barátságban állt, hiszen mindketten képszerkesztőként dolgoztak, így technikai téren is konzultáltak egymással. *Beszélgetés Tóth Gáborral*, függelék, 113.

alkalommal szerepelt kiállítóként Újvidéken.⁵⁴ Szerepléseit a Bosch+Bosch Csoport tagjainak, elsősorban Szombathy segítségével sikerült megvalósítania. Tóth a szabadkai csoporthoz tartozó művészek munkáiban találkozott azokkal a hasonló törekvésekkel, amelyek iránt ő maga is érdeklődést mutatott. A csoport tagjai vele egykorúak voltak, így emberileg és szakmailag is szoros kapcsolatba kerültek. Slavko Matkovičhoz fűződő baráti viszonyát az a történet illusztrálja legjobban, mi szerint a szerb alkotó a saját pecsétjét – amelyen az Alan Ford képregényfigura általa felvett neve állt – odaadta Tóth Gábornak, hogy ezen túl ő legyen Ford.⁵⁵ Ladik Katalinnal két projekten is dolgozott. Az egyik a *Phonopoetica* hanglemeze (1976), amelyen a művész több szerző vizuális költeményének – köztük Tóth Gábor – fonikus interpretációját adta elő.⁵⁶ A másik az underground kiadványok kapcsán született, amire a későbbiekben térek ki.

Ladik Katalinnak inkább irodalmi kapcsolatai voltak Magyarországon. 1970-ben a budapesti József Attila Művelődési Központban Balaskó Jenővel tartott nagy sajtóvisszhangot kiváltó költői estet.⁵⁷ Az Új Symposion szerkesztősége Szegeden és Pécsen rendezett irodalmi műsort.⁵⁸ Ladik tevékenysége viszont nem csak az irodalom területére szorítkozott.⁵⁹ A hetvenes években Budapesten több fellépése is volt. 1979. február 23-án az FMK-ban többrészes audiovizuális műsort bonyolított le (performansz, kiállítás, diavetítés, akció).⁶⁰

Ladik mellett más vajdasági művészek is kiállítottak az FMK-ban. Szombathy Bálint (1979. április 27.) és Slavko Matković (1979. szeptember 29.–október 5.) ugyanabban az évben szerepelt az intézmény prog-

54 A művész 1974. január 3–17. között tartott egyéni kiállítást az újvidéki Forum Kiadóház Klubjában, Szombathy szervezésében. Belgrádban is többször járt, 1973-ban a belgrádi Egyetemista Központ galériája árulta is kiadványait (*Information–Contrainformation*). Több anonim akciója volt Újvidéken és Belgrádban. *Beszélgetés Tóth Gáborral*, függelék, 113.

55 Az Alan Ford művészpecsét ma az Artpool Művészetkutató Központban található. *Uo.*, 112. Matković munkásságának egyik fontos mozzanatát jelentette, amikor felvette a képregényfigura nevét. A hetvenes évek közepén a művész felismerte, hogy a gondolat bármilyen materializációja, megtestesítése ellenkezik a konceptualizmus alapelveivel. Ezek után arra törekedett, hogy lehetőleg mellőzze az anyagi megjelenítést. A nyolcvanas években munkáit Alan Ford névvel szignálta, idővel pedig azonosult is vele, mivel számos párhuzamot talált a saját és a fiktív szereplő élete között. Nebojša MILENKOVIĆ, *Filozofija umetnosti ili umetnost kao filozofija* = Nebojša MILENKOVIĆ, *Ich bin Künstler Slavko Matković*, kiállítási katalógus, Kortárs Művészetek Múzeuma, Újvidék, 2005, 18., 20–21.

56 A lemez borítóján szereplő nevek: G. J. de Rook, Giovanna Sandri, Szombathy Bálint, Tóth Gábor, Franci Zagoričnik.

57 A botrány okozója Ladik Katalin 10-15 perces műsora volt az előadás végén, amelyben a művész nő levetkőzött. A Művelődési Központ igazgatóját, valamint a költői est szervezőjét emiatt majdnem elbocsátották munkahelyéről.

58 *Beszélgetés Ladik Katalinnal*, függelék, 98.

59 Ladik Katalin (1942) színésznő, költő, performanszművész. A hagyományos költészet mellett a hatvanas évek második felében vizuális, konkrét és fonetikus költészettel kezdett foglalkozni, továbbá kísérleti zeneművek előadója és szerzője volt. BALÁZS-ARTH Valéria, *Ladik Katalin = Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon, I.m.*, 389–390.

60 A műsor programja.

ramjában.⁶¹ Szombathynak 1975-ben az Egyetemi Színpadon is volt kiállítása, melyet f. Tóth Árpád eszközölt ki számára.⁶²

3.3 A mail art

A mail art, azaz a küldeményművészet egy roppant fontos kommunikációs eszközt jelentett, különösen a szocialista országokban.⁶³ A totalitarista rendszerekben, ahol az egyén szinte minden tevékenysége ellenőrzés alatt állt, a mail art-nak teljesen más jelentősége volt, mint a nyugati országokban. Piotrowski szerint a nyugatiak számára elküldeni egy levelet, bélyegzőt vagy képeslapot nem jelentett különösebb kockázatot, a vasfüggöny másik oldalán viszont gyakran az alapvető emberi jogok védelmével állt összefüggésben. A lengyel szerző véleménye, hogy a küldeményművészet a szocialista országokban gyakran a rendszer elleni nyilvános tiltakozás egyik formájának számított.⁶⁴

Tót Endre az elsők között volt, aki Magyarországon felismerte a mail art lehetőségeit.

A legoptimálisabb médium volt azoknak, akik együtt akartak lélegezni a legprogresszívabb gondolatokkal, bekapcsolódva a nemzetközi avantgarde vérkeringésébe. Én mindent a postának köszönhetek. A postának, amely egy diktatórikus állam ellenőrzésétől szabadított meg, és tett TÓTálisan szabaddá. Szinte minden nap találtam üzeneteket a postaládámban, a világ minden tájáról. [...] A posta megnyitotta a kapukat a nagyvilágba – és onnan ide.⁶⁵

Tótnak voltak kapcsolatai jugoszláv művészekkel is. 1975-ben részt vett a belgrádi Áprilisi Találkozón, amelyre Szombathy közvetítésével hívták meg,⁶⁶ ott levetítették az *I am glad if...* című filmjét, melyet 1972-ben, a Balázs Béla Stúdióban készített, és amit politikai okokból betiltottak Magyarországon.⁶⁷ Ez alkalommal Tót ellátogatott Zágrábba, ahol úgyszintén Szombathy szervezett számára programot. Ott ismerkedett meg Želimir Koševićtyel, a zágrábi Egyetemista Központ galériájának a vezetőjével és Ida

61 FMK áprilisi programja (Szombathy), Artpool archívum; Matković kiállítási katalógusa, Artpool archívum.

62 A művész 12 fényképet állított ki 1973-ból, amelyek az urbánus környezetben végzett jelteni kutatásaihoz kapcsolódtak. Szombathy művészdokumentációja CD-n, Artpool archívum.

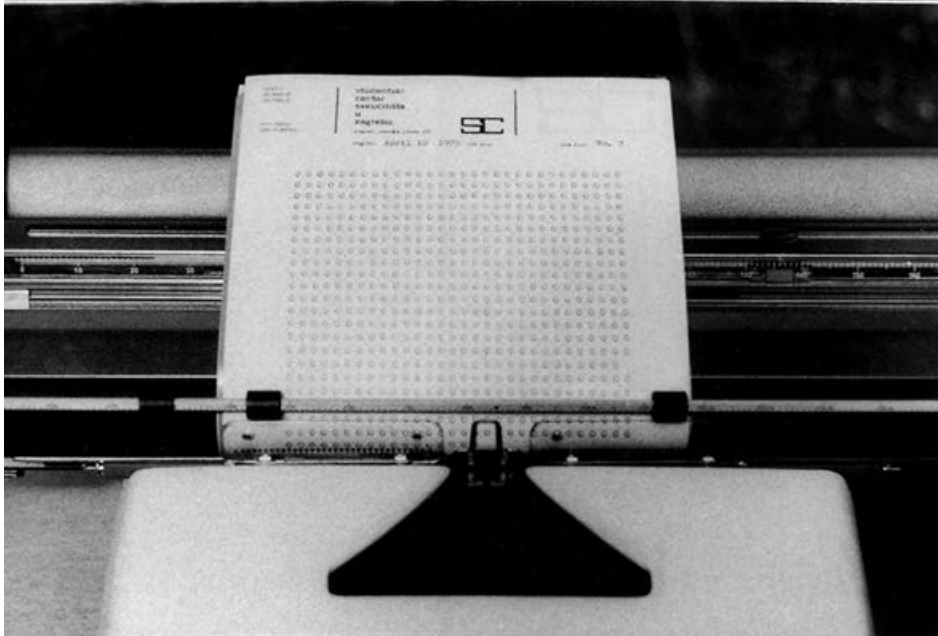
63 A küldeményművészet nem pusztá levelezést jelentett a művészek között, hanem kapcsolatteremtést konkrét projektek révén, amelyek háttéri motivációját nem egyszer a társadalmi és politikai viszonyok jelentették. Kornelia RÖDER, *A mail art és Kelet-Európa = Mail Art, Kelet Európa a nemzetközi hálózatban*, A Staatliches Museum Schwerin, az Artpool Művészetkutató Központ és a Múcsarnok kiállításának kísérő kiadványa, Múcsarnok, Budapest, 1998, 7.

64 PIOTROWSKI, *I.m.*, 273.

65 TÓT Endre, *Örülök, ha egyik mondatot a másik után írhatom: állva és fennhangon olvasni*, I.A.T. Kiadó, Budapest, 2009, 26.

66 *Beszélgetés Szombathy Bálinttal*, függelék, 109.

67 TÓT Endre, *I.m.*, 26.



Tót Endre pecsételési akciója a zágrábi Egyetemi Központ galériájában, 1974. (Fotó: Szombathy Bálint)

Biard művészettörténésszel. Tót Zágrábban mail art akciót vitt végbe.⁶⁸ Belgrádban vetített filmjének nagy sikere volt, és utána előadást is tartott.⁶⁹ Ott ismerkedett össze Marina Abramovičtyal, akivel később többször is találkozott, és akivel közös mail art-projektjei voltak.⁷⁰

A vajdasági művészek közül Szombathy Bálintnak volt a legaktívabb mail art kapcsolata a magyarországi neoavantgárd képviselőivel. Tóth Gáboron kívül levelezett Maurer Dórával, Tót Endrével, Bán András művészettörténésszel, aki 1977–1979 között az FMK-ban a képzőművészeti szekciót vezette, és aki 1979-ben kiállítást szervezett neki.⁷¹ Szombathynak fontos kapcsolata volt fenyvesi Tóth Árpáddal is.⁷² Tóth Árpád 1975-ben kapcsolódott be a mail art hálózatba, ezzel párhuzamosan művészi képregénnyel is foglalkozott.⁷³ Szombathy több küldeményművészeti témában megtartott magyarországi kiállításon is részt vett.⁷⁴

Szombathy mail art hálózatában a hetvenes évek végén és nyolcvanas években Galántai György személye is fontosnak bizonyult, aki a kápolnaműterem bezárása után, 1979 márciusában létrehozta Klaniczay Júliával az Artpool Művészetkutató Központot, amely a magyar neoavantgárd művészet egyik legterjedelmesebb és legjelentősebb archívumává nőtte ki magát, különösen a magyarországi mail art tevékenységének szemszögéből.⁷⁵

Postai úton könnyebb volt azokat a kisebb méretű munkákat is elküldeni, amelyek különböző kiállítások alkalmából készültek. Ezek általában konkrét és vizuális költészeti, illetve konceptuális művek voltak, de más underground művészeti formák is (művészi képregény) megjelentek, amelyek így könnyen eljuthattak a vasfüggönyön túlra.⁷⁶ Nemcsak Magyarországról küldtek munkákat Nyugatra, hanem onnan is érkeztek egy-egy nemzetközi kiállítás alkalmával. Szerb–magyar viszonylatban a balatonboglári *Szövegek/Texts*⁷⁷ (1973) című nemzetközi kiállítás jelentette azt az eseményt, amelyen több jugoszláv

68 *Beszélgetés Szombathy Bálinttal*, függelék, 109.

69 Tót Endre e-mailje.

70 *Uo.*

71 *Beszélgetés Szombathy Bálinttal*, függelék, 107.

72 *Beszélgetés Szombathy Bálinttal*, függelék, 106–107.

73 BIAL Pál, *Kísérlet a magyarországi mail art történetének felvázolására és kelet-közép-európai kontextusba helyezésére*, szakdolgozat, 2003, 11. (Artpoolban található példány, kézirat)

74 1978 áprilisában a *Mail Art Exhibition* a szolnoki Mini Galériában, 1979 decemberében *Rubberstamp Books & Post* a budapesti FMK-ban, 1980-ban *Küldött művészet* az FMK-ban. Szombathy művészdokumentációja CD-n, Artpool archívum.

75 A nyolcvanas években az ott megtartott mail art kiállításokon Szombathy is szerepelt, így 1982-ben *World Art Post-on*. *Uo.*

76 Ide sorolhatók azok a kisebb méretű munkák, amelyek például a zágrábi *Xerox* kiállításon szerepeltek, illetve ljubljanei Grafikai Biennálén.

77 A kiállítás a kísérleti költészet területét ölelte fel; Balatonbogláron tartották meg 1973. augusztus 19–25. között. A kiállítás rekonstrukcióját lásd: CZIRÁKI Szilvia, *Vizuális költészet és képzőművészet kapcsolata az 1945 utáni magyar művészetben*, szakdolgozat, Budapest, 2008 (ELTE-BTK Művészettörténeti Intézet könyvtára).

szertő is szerepelt vizuális és kísérleti költészeti munkáival.⁷⁸ A kiállítás szervezője Maurer Dóra és Tóth Gábor volt. A kibővített anyagot később *Kép/Vers* címmel Pécsen és Budapesten is kiállították.

A mail art kapcsolatok területéhez sorolható Ladik és Szentjóby már említett levelezése, valamint Beke László részvétele a Bogdanka Poznanović által szervezett első szerb, postaművészeti kiállításon, a *Feedback Letter-boxon*.

3.4 Underground kiadványok

A postai úton vagy személyes átadás révén terjesztett munkák alternatív kiadványokban is publikálásra kerültek. Pernecky Géza szerint az underground lapok elterjedése egybeesett a technikai lehetőségek bővülésével. A könnyen hozzáférhető és olcsó nyomdai technikák megjelenése minden embert potenciális kiadvóvá tett. Non-profit kiadványokként gyakran csak cserébe, esetleg ajándékként lehetett megszerezni őket. A bennük szereplő alkotók megkerülték a hivatalos művészet intézményeit, és a címlisták terjesztése révén nemzetközi hálózatot fejlesztettek ki.⁷⁹ Vajdaságban a hatvanas és a hetvenes években számos magánjellelű kiadvány jelent meg.⁸⁰ A lapok szerkesztői és kezdeményezői leginkább az Kód és a Bosch+Bosch Csoport köréhez tartoztak. Szerbia északi tartományában az underground lapok jelenléte sokkal nagyobb volt Jugoszlávia egyéb országrészeihez képest.⁸¹

A szerb–magyar kapcsolatok tekintetében fontos volt Csernik és Szombathy 1972-re tehető együttműködése a *Mixed Up Underground* című közös alternatív kiadványon. Egyetlen száma jelent meg, amit harminc példányban adtak ki. A kiadványban szereplő harminc alkotó ugyanannyi szignált munkáját köttették be. A *Mixed Up Underground* karton borítója méretét tekintve kimondottan alkalmatlan volt postázásra (37–51 cm), ezért kizárólag személyesen lehetett terjeszteni.⁸² A következő számhoz, az 1973-ban összegyűjtött anyagot viszont átengedték a *Kontaktor 973*⁸³ szerkesztőinek. A magyar művészek

78 A jugoszláv művészek közül a kiállításon szerepelt Csernik Attila, Kerekes László, Slavko Matković, Szombathy Bálint, Miroljub Todorović, Franci Zagoričnik. *Eseménytörténet 1966–1974, I.m.*, 177. Todorovićnak, a belgrádi Signal című folyóirat alapítójának és szerkesztőjének a munkáit Szombathy a saját gyűjteményéből tervezte kölcsönözni. *Szombathy Bálint levele Tóth Gábornak* (1973. május 24), Artpool archivum.

79 A hálózaton belül tevékenykedő személyek nem minden tekintetben tartották magukat művészeknek, sokan inkább a networker kifejezést alkalmazták helyette. A network hamarosan átfogta az egész világot, létrehozva egy képzeletbeli közösséget. PERNECKY Géza, *A háló. Alternatív művészeti áramlatok a folyóirat-kiadványaik tükrében 1968–1988*, Héttorony Kiadó, Budapest, 1991, 9–10.

80 Részletesen erről a témáról SZOMBATHY Bálint, *Alternatív időszaki kiadványok Vajdaságban a hetvenes évek elején*, Új Symposion, 1988/276, 60–64.

81 Szombathynak három Vajdaságon kívüli lapról volt tudomása: a Belgrádban kiadott Mentalni prostor-ról (Mentális tér), a zágrábi Maj 75-ről, valamint a kranji WestEast-ről. *Uo.*, 64.

82 *Uo.*, 63.

83 *Kontaktor 972* címen Slavko Matković szerkesztésében jelent meg, a folytatása pedig a *Pesmos* volt, szintén 1972-ben. A *Kontaktor* borítója 23×35 cm-es, a postai borítéknak megfelelő szabvány méretű volt. A kiadvány jugoszláv alkotók munkáit foglalta magába. *Uo.*, 62.



Fenyvesi Tóth Árpád és Slavko Matković a Balaton mellett, 1980. (Fotó: Matković Valéria)

közül Tóth Gábor, Pinczehelyi Sándor, Galántai György, Bak Imre, Szentjóby Tamás, Harasztý István, valamint Molnár V. József munkája szerepelt benne.⁸⁴

A Bosch+Bosch Csoport *WOW* című időszaki kiadványa elvetette a munkák begyűjtésének a küldeményművészetben meghonosodott, fentebb leírt módszerét, és lényegében a szerkesztés hagyományos elveit követte.⁸⁵ Alapítója és szerkesztője Szombathy Bálint és Slavko Matković volt, de miután a második szám megjelenését követően Matković bevonult a hadseregbe, a szerkesztést és a kiadást teljes mértékben Szombathy vette át.⁸⁶ A lap többnyire képeket és szövegeket közölt bel- és külföldi művészeti eseményekről.⁸⁷

84 Tekintettel arra, hogy két kiadvány összevonásáról volt szó, a *Kontaktor 973* második kiadványában Harasztý és Tóth két-két munkával szerepelt. Szentjóby munkája névtelenül jelent meg. A szerzőt csak a borítékra írt névsor alapján lehetett beazonosítani: „Anonimitást! Név=autoritás. Tekintélyt az undergroundnak! Ami alulról jön, névtelen.” *Uo.*

85 Összesen hat száma látott napvilágot. Az első szám 1974. augusztus 31-én jelent meg Szabadkán.

86 Az első számon együtt dolgoztak Szalma Lászlóval. SZOMBATHY, *Alternatív időszaki kiadványok Vajdaságban a hetvenes évek elején, I.m.*, 63.

87 *Uo.*

A magyarországi munkatársak közül Tóth Gábor, Tót Endre, fenyvesi Tóth Árpád és Pinczehelyi Sándor emelhető ki.⁸⁸

Az újvidéki alternatív kiadványokról szóló első kiállítást az Ifjúsági Tribün galériájában rendezték 1974-ben, *Neuroart/Pesmos/Kontaktor* címmel.⁸⁹ Ezen Tóth Gábor egyik munkája is szerepelt.⁹⁰

Elsősorban Szombathy Bálintnak köszönhető, hogy a magyarországi neoavantgárd képviselői kapcsolatba kerültek Franci Zagoričnik szlovén költővel és szerkesztővel.⁹¹ Az 1978-ban általa alapított *WestEast* című assembling kiadvány a nemzetközi kísérleti irodalom területén tevékenykedő alkotók munkáit gyűjtötte össze. Az 1978-as kiadásban Tót Endre és Tóth Gábor, továbbá Pinczehelyi Sándor munkái szerepeltek. Az 1979-es kiadványban Tóth Gábor mellett fenyvesi Tóth Árpád munkája található.⁹² Az assembling kiadói elven túl Zagoričnik gyakorlatának része volt, hogy a begyűjtött anyagot alkalmanként megjelentette egy-egy hivatalos folyóirat mellékleteként (például 1987-ben az Új Symposionban). A munkákból rendszerint kiállítást is szervezett, összesen húszat, 1978 és 1988 között.⁹³

A Tóth és Szombathy által 1973-ban alapított Experimental Art Publisher (E.A.P.) harmadik kiadványában együtt szerepelt Tóth Gábor és Franci Zagoričnik. A sorozat, a két alkotó jeltani kutatásainak közzétételét szolgálta.⁹⁴ Az E.A.P. kiadványait Magyarországon egy kisebb nyomdában illegálisan nyomtatták, Tóth nyomdai kapcsolatainak révén.⁹⁵ A kiadó neve természetesen fiktív volt, mert Magyarországon hivatalosan csak engedéllyel lehetett nyomdai terméket előállítani. Egy külföldinek álcázott kiadói névhasználat viszont kisebb kockázattal járt.⁹⁶ Az első kettőben, a Fluxus-ban (1973) és Physical and Semiological Information-ben (1975) csak Szombathy és Tóth munkái szerepeltek. A harmadik,

88 Tóth Gábor munkái szerepelnek mind a négy számban. Tót Endre a 2. számban beragasztott eredeti *Zeropost* bélyeggel és a *Zero* című projekt leírásával van jelen, továbbá a 3. szám hatodik oldalán található *I'm glad if I can xerox* című szövege. Ugyanazon az oldalon látható Pinczehelyi Sándor munkája is. Fenyvesi Tóth Árpád fotója az 5. szám harmadik oldalán látható. Pecsétjének nyomata az utolsó számban jelent meg, amely kizárólag művészpecsét lenyomatokat közölt. *Uo.*, 63–64.

89 *Uo.*, 63.

90 *Szombathy Bálint levele Tóth Gábornak* (1974. november 14), Artpool archívum.

91 Zagoričnik szlovéniai költő a hetvenes években a ljubljani Problemi című folyóirat vizuális rovatát szerkesztette, valamint elindította a Gong című magánsorozatot. Szombathy Bálint odaadta Zagoričnik címét Tóth Gábornak, aki kapcsolatba lépett vele. *Szombathy Bálint levele Tóth Gábornak* (1973. május 11., Artpool archívum.) A szlovéniai költő rajta keresztül hívott meg más magyar művészeket az alternatív kiadványába. *Beszélgetés Tóth Gáborral*, függelék, 115.

92 Az Artpoolban található két *WestEast* kiadvány (1978, 1979).

93 SZOMBATHY, *Alternatív időszaki kiadványok Vajdaságban a hetvenes évek elején, I.m.*, 64.

94 SZOMBATHY Bálint, *Art Tot(h)al. Tóth Gábor munkásságának megközelítése 1968–2003*, Ráció Kiadó, Budapest, 2004, 78.

95 *Beszélgetés Tóth Gáborral*, függelék, 116.

96 Tóthnak több kiadványa is hasonló módon készült, de emellett más művészek is éltek ezzel a lehetőséggel, többek között Harasztý István. *Beszélgetés Tóth Gáborral*, függelék, 116.

utolsó kiadványukban, a *Poetical Objects of the Urbanical Environment*-ban (1976) viszont már Ladik Katalin és Franci Zagoričnik szemiotikai kutatásai is helyet kaptak.⁹⁷

3.5 Egyéb tevékenységek

Ebbe a kategóriába sorolható minden olyan tevékenység a magyar és a jugoszláv neoavantgárd alkotók művészeti produkcióból, amely valamilyen módon kapcsolatba hozható a másik országgal. Ide sorolható Szombathy Bálint *Lenin Budapesten* című fotoperformansa, melyet 1972-ben készített. A május elseji ünnep után a művész a magyar fővárosi utcákon egy fabotra erősített, Lenint ábrázoló fotóval sétált.

Ebbe a tárgykörbe sorolhatók a magyarországi neoavantgárd szerzőknek a vajdasági folyóiratokban megjelent munkái (Magyar Szó, Híd, Képes Ifjúság, Új Symposion).⁹⁸ A két térség között szintén fontos kapocs volt a magyar történeti avantgárd, elsősorban Kassák Lajos munkássága. Szombathy Bálint, Slavko Matković és Csernik Attila különösen jól ismerték az idősebb művész tevékenységét, és ez hatással volt rájuk.⁹⁹ Matković és Szombathy első vizuális költészeti munkáiban világosan kimutatható Kassák erőteljes hatása.¹⁰⁰ Csernik, Szombathyval közösen egy Kassák-kiállítást tervezett Újvidéken, ami pénzügyi nehézségek miatt nem valósult meg.¹⁰¹

97 Az első két kiadványban egyenlő számban jelentek meg művek a két szerzőtől. Szombathy munkája Bohinjban, a Száva forrásvidékén készült Franci Zagoričnik segítségével. Egy képsorozat volt, amelynek tárgya a FLUXUS szó fogalmi vizsgálata.

98 Szombathy Bálint a Magyar Szó, illetve az Új Symposion szerkesztőségében dolgozott, Csernik Attila pedig a Képes Ifjúságban.

99 Csernik Bori Imrének az Új Symposionban közölt írásaiból ismerte meg Kassák munkáit. BORI Imre, *A teljesedő idők – változó világok jegyében*, Új Symposion, 1965/12, 16–18.; BORI Imre – KÖRNER Éva, *Kassák irodalma és festészete*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1967. Ezen kívül a folyóiratban megjelentették a művész írásait is, 1967/20–21. sz.) *Kassák Lajos írásai* (1–3.)

100 SZOMBATHY, *Szélmalomharc a Nappal*, vizuális költemények, 1969; *Kassák-értelmezések*, vizuális versek, 1988; MATKOVIC, *Hommage to Kassák*, képvers, 1972, Kassák 1920-as műveinek fordítása.

101 *Beszélgetés Csernik Attilával*, függelék, 94–95.

KULCSÁR BALÁZS

Lenyűgöz a viselkedésük

Interjú Annamarie Maes-al

Nagyon szerettem ezt az interjút készíteni; Brüsszel belvárosában, egy parkolóház felett alulról nem látható kert található, ahol Annamarie felállította a méhkaptárt vizsgáló laboratóriumát. Ez egy édenkert a város felett, és sokkal nagyobb, mint amire egy tetőn számítottam. Mostanában sokat aggodunk a klímaváltozás és a méhek miatt, Annamarie pedig kész megoldással rendelkezik...

– Manapság tele vannak az újságok a klímaváltozással foglalkozó cikkekkel. Mit gondol, lesz még ember 1000 év múlva a Földön?

– Szerintem az ember egy nagyon erős állat (nevet). Nagy túlélő. Talán jobb lenne, ha kevesebb ember élne a Földön; jó lenne, ha ez egyensúlyban lenne a lehetőségekkel, és többé-kevésbé visszaállítanánk a természetet. Az biztos, hogy a természet 1000 év múlva is itt lesz. Amikor elkezdtem kialakítani a tetőkertet a stúdióm tetején, Brüsszelben, ahol most is beszélgetünk, csak az első pár méternyi terasz létezett. A jelenlegi kert 750 négyzetmétere egy teljes művészeti kísérlet terepe, miközben a teljes terület 2000 négyzetméter. Ez egy parkolóház teteje, és nagyon nehéz volt megszerezni az engedélyt, hogy egy kertet alakíthassak ki rajta.

Fantasztikus, mennyire erős a természet, még egy tetőkerten is. Ez egy kísérleti-művészeti terep, de ahol van némi mag és víz – szerintem a víz a legfontosabb – ott a természet átveszi az irányítást. Az interjú előtt két hétre elutaztam, és látható, mennyire elburjánzott minden. Nem igazán tartom karban a kertet, szeretném minél inkább természetesen tisztán tartani, és a klímaváltozás miatt hamarosan ideálisak lesznek a körülmények egy trópusi erdőhöz.

– Dzsungel lesz belőle?

– Talán. Egyre többet tanulok a természettől. Kár, hogy sok ember annyira pazarló. Ha kevésbé volnának azok, akkor sokkal kisebb problémát okoznának.

– Sajnos mindenki mindent akar, és aztán még többet.

– Ez a lényeg. Ha boldogak lennénk azzal, amink van, és nem mindig új dolgok iránt vágyakoznánk, akkor sokkal kevesebb problémánk lenne.



– Ahová dolgozni járok, az egy beton irodaépület, de még ott is időnként kinő az aszfaltból néhány fűszál vagy gaz. A természet még ott is utat tör.

– Így van. Nemrégiben a tudósok olyan speciális baktériumot készítettek, amely a betont öngyógyítóvá teszi. Amikor a beton elhasználódik és töredezni kezd, a víz és a magok beszivárognak a résekbe, és növények nőnek ki belőle. A tudósok speciális baktériumot tettek a betonba, ami alvó állapotban kerül a masszába. Amikor a beton töredezni kezd, és a víz befolyik, a baktérium aktívvá válik, és egy építményt kezd építeni (gyakran kálciumból), amelyik a réseket kitölti. Az anyagtudomány egy hihetetlenül érdekes téma. Ezek a tudósok a természettel működnek együtt.

– A Pompidou Központban is volt egy kiállítás tavaly 3D-nyomtatott növényekkel...

– A címe az volt, hogy *La Fabrique du Vivant* (Az élő készítése). Igen, láttam.

– Az is érdekes volt, amikor növényeknek nyomtattak környezetet 3D-nyomtatóval...

– A készítője Allison Kudla. Apró növényeket rakott a 3D-nyomtatóba. Szerintem ez tényleg lenyűgöző. A legtöbb művészt ismerem, aki bioművészetben dolgozik. Én éppen most kaptam kutatói ösztöndíjat

a STARTS szervezettől, aki ezt a kiállítást létrehozta, ami a tudományról, a technológiáról és a művészetről szól, és az Európai Közösség is támogatja. A Vrije Universiteit Amsterdam (VU Amsterdam) biofizikai laboratóriumával dolgozom együtt. Művészként felméréseket végzek, de a biológia is nagyon érdekel. Jelenleg egy biológiai szennyezés-mérőt fejleszték, amit a méhek kaptárával építek egybe. Ez az érzékelő meg tudja mutatni a méhek táplálékszerző körútjainak szennyeződési mértékét.

– *Mit lehet kezdeni ezekkel az adatokkal?*

– Egyelőre még nem kezdtem el adatokat gyűjteni, először még az érzékelőn és az interfészen dolgozom. Már egy ideje ezzel foglalatokodom, és az amszterdami rezidencia időszakon szeretnék ezzel haladni. Érzékelő bőrnek neveztem el, mert különféle típusú bőröket használok, ezeket is baktériumok építik fel. Célom, hogy baktériumkolóniák nőjenek a felületen.

Amikor a méhek hazatérnek a körútjukról, tele vannak pollennel. A méhek teste tele van szőrökkel, amik elektrostatikusak, ezért minden megtapad rajtuk, nemcsak a pollen, hanem a szennyeződések is. Amikor a visszatérő méh leszáll a kaptárra, akkor aktiválja a baktériumtelepeket a kaptár felszínén, és a baktérium kolónia megváltoztatja a színét. Amikor a szennyeződés eléri egy bizonyos szintet, akkor a baktériumtelep színt cserél. A baktérium alvó állapotában átlátszó, de amikor a méhek a magukkal hozott szennyeződéssel aktiválják a baktériumot, a színváltozásaik vizualizálják a környezet státuszát.

– *Miért érdekesek ennyire a méhek? Miért pont velük dolgozol és nem mondjuk elefántokkal?*

– Ez teljesen véletlenül alakult így. Mindig is lenyűgözött a méhek viselkedése. Egy méhészből barátom révén ismerkedtem meg a méhekkal, és amikor közelebből vizsgáltam őket, akkor felfedeztem a méhcsaládok komplexitását. Amikor először kinyitottam egy kaptárt, akkor megérintett, ahogy a méhközösség reagál az emberi társadalomra. Dolgozni kezdtem velük, először csak monitorozni akartam a viselkedésüket. Az első lépésben kamerákat és más szenzorokat telepítettem a kaptár köré és a belsőjébe is, úgy hogy ne zavarjam a méheket. Így meg tudtam figyelni, hogy a méhcsalád hogyan reagál a közvetlen környezetére. Ezután több kaptárban is elhelyeztem az érzékelőket és megvizsgáltam az adatokat. Létrehoztam Brüsszel belvárosában, a stúdióm melletti tetőterazon egy természetes környezetet, teleültetve olyan növényekkel, amelyek a méhek számára gazdag nektártermést adnak. Növénytantanultam, hogy többet megtudjak a virágok és a méhek együttműködéséről. Elkezdtem építeni egy pollen adatbankot, ahová mintákat is gyűjtöttem a kertből és a kaptárból is. A Brüsszeli Egyetem kutatóival közösen vizsgáljuk a méhek igényeit a különböző területeken.

Ahogy egyre jobban elmélyedtem a méhek életében, egyre inkább meggyőződésemmé vált, hogy a méhcsaládok házasítása is része annak a problémának, hogy a méhek eltűnnek. Ezért elhatároztam, hogy méhkaptárt tervezek, ami teljesen más lesz, mint a kereskedelemben kapható mézkészítő kaptarak. A méhcsaládok szempontjai szerint akartam megtervezni a házat, nem a méhészből elvárásai szerint. Nekik teljesen ellenkező érdekeik vannak. Ebből lett a Bee Agency (Méh Ügynökség) projekt. A korábban felhelyezett technikát átalakítottam biotechnológiai megfigyelésre. A megfigyeléstől egyre inkább az együttműködésre helyezem a hangsúlyt, különös figyelemmel a méhek és más mikroorganizmusok, valamint az ember közötti kapcsolatra.

Talán ismeri a kombuchát, ami egy probiotikus innivaló. Az erjesztés során zöld teát és cukrot raknak a kombuchába; a baktérium, ami jelen van a folyadékban egy vékony cellulózzréteget képez az ital tetején. Ez erjedés közben megvédi az italt más agresszív baktériumoktól. Az erjedési folyamat végén ezt a réteget begyűjtöttem, ami érzésre olyan, mint a bőr. Néhányan ruhát készítenek belőle, én pedig ezzel borítom be a kaptárait, hiszen ez teljesen lebomló anyag. Újabban ezt a bőrt arra is használom, hogy más baktériumokat növessek rajta. A tudósok az Agar Agar-t használják erre a célra, hiszen táplálékul szolgál a baktériumoknak. Én a kaptárait vonom be vele, és olyan baktériumot rakok rá, ami meg tudja változtatni a színét. Ebben a barcelonai Pompeu Fabra Egyetemmel dolgoztam együtt.

– *Ha jól tudom, jelenleg egy ilyen intelligens kaptár épp Hamburgban van.*

– Igen, ezzel tudom tesztelni a kaptárt nem laboratóriumi körülmények között. A kaptár formája teljesen a méhek igényei szerint készült; hőszigetelt, de mégis szellőzik. Ezzel energiát spórol a méheknek, akik másképpen a kaptárak felfűtésével lennének elfoglalva. A jó hőszigetelés érdekében egy második, kisebb kaptárat hoztam létre a kaptáron belül. A méhek így a természetes ellenségük, a méhatka elleni küzdelemre koncentrálhatnak. A méhatka egy apró parazita, ami a kaptárak méhsejtrácsaiban növeszti a lárváit.

– *Ez az újfajta kaptár sikeres a méhek szempontjából?*

– Jelenleg épp adatokat gyűjtök. Kamerát telepítettem a kaptár bejáratába, hogy megfigyelhessem a méhek aktivitását, a hőmérséklettel és páratartalommal együtt. Adatbázisban rögzítem az adatokat, melyeket egy méhészt is figyel. Egy pontosan ugyanilyen kaptárom van Brüsszelben, az is kamerával és szenzorokkal, így jól összehasonlíthatóak az adatok. A hamburgi kaptár a víz közelében van, a kikötő mellett, a brüsszeli a városközpontban, a tetőkertben. Ha már elég adatom lesz, akkor meg tudom ítélni, mennyire sikeres a kaptár dizájnya. Az egész projekt arra épül, hogy tanuljak és együttműködjek a természettel.

– *Együttműködni a természettel – nem túl gyakori a kortárs képzőművészetben. Csak megfigyeli a természetet vagy változtatni is szeretne rajta?*

– Inkább ez utóbbi. Először megfigyelem a természetet, és a művészet segítségével szeretném az emberek figyelmét felhívni arra, hogyan működhetnek együtt vele. Az együttműködés pont az ellentéte annak, ami most zajlik.

– *Sokszor olvastam már, hogy ha a méhek kipusztulnak, akkor mi is nagy bajban leszünk.*

– Igen, mert a méhek és más rovarok nélkülözhetetlen szerepet töltenek be a táplálékláncban. A termények 75%-át ők porozzák be, ez a feladat létszükséglet. És nemcsak a méhek vannak veszélyben, hanem a pillangók és más rovarok is. Ha ők eltűnnek, azt meg fogjuk érezni. A NASA épp apró robotméhek kifejlesztésén dolgozik, de soha nem fogják tudni helyettesíteni azt a több millió méhet, amelyek beporozzák a virágokat. Egyetlen kaptárban 50 000 méh él. Képzeld el, hogy a NASA 50 000 robotméhet küld ki...



– És akkor 50 000 akkumulátort kell majd tölteni.

– Haha, igen! Kínában vannak olyan helyek, ahol annyi permetezőszert szórtak szét, hogy a méhek teljesen kipusztultak, ezért az embereknek kellett átvenniük a helyüket, nekik kell kézzel a polleneket eljuttatni a virágokhoz. Készült egy dokumentumfilm *More than Honey (Több, mint méz)* címmel, ami-ben látjuk, hogy a város minden lakója tavasszal elmegy a helyi boltba egy apró taska pollenért és egy ecsetért, és azzal megy beporozni a virágokat.

– Gyakran van olyan érzésem, hogy még mindig nagyon keveset tudunk a természetről. Megtanul-juk az iskolában, hogy a legkisebb részecske az atom, de mára már kiderült, hogy annál is apróbb alkotóelemek is vannak.

– Igen, ez lenyűgöző és elbűvölő, sósincs vége a fejlődésnek. A természetnek olyan ereje van, ami-ről mi, emberek csak álmodhatunk. De ha együttműködünk a természettel, akkor segíteni fog minket.

Tudja, az egyetlen problémám, hogy művész vagyok, és nem tudós, nincsen kutatói költségvetésem. Az én munkám, hogy ötletekkel művészi módon álljak elő, és megmutassam őket a közönségnek, hogy ők is átérezzék a probléma súlyát a kiállításokon keresztül.

– *Az emberek értik a projektjeit? Számomra nagyon komplexnek tűnnek és nem tartom egyértelműnek, hogy egy átlagos kiállításlátogató veszi a fáradságot, hogy utána nézzen minden részletnek.*

– A projektjeim lényeges eleme, hogy magyarázatra van szükségük, ami a legtöbb művészeti-tudományos együttműködési projektre jellemző. Sajnos az emberek legtöbbször nem szeretnek olvasni a kiállításokon, ezért a szervezőknek kísérő eseményeket kell szervezniük, vagy a művésznak mindig jelen kell lennie (nevet). Ugyanakkor az ehhez hasonló projekteket sokszor kollégáknak mutatjuk be. A művészeti-tudományos közösség nagyon apró, és ők mindent értenek, ami azt eredményezi, hogy egyre újabb és újabb részletekbe megyek bele. De egy nem szakmai közönség számára valószínűleg a kiállításon látottak túl sok információt próbálnak átadni, viszont a legtöbb hasonló projekt elég nagy szellemi befektetést igényel a befogadó részéről. A kiindulási helyzet lehet akár egyszerű probléma is, de a megoldása minden esetben komplex és széleskörű, háttértudás nélkül nehezen befogadható. Ezzel nem könnyű szélesebb közönséget elérni, hiszen ők a problémát és a megoldást is egyszerűnek szeretnék látni. A jobb érthetőség érdekében még dolgozni kell. Egyfelől a kiállított művek minél több ember figyelmét kell hogy megragadják, ugyanakkor lehetőséget kell arra is biztosítani, hogy aki szeretne, elmerülhessen mélyebben a témában.

– *Sajnos én nagyon sokszor azt tapasztalom, hogy nem értem a mélyebb tudományt, mert túl sok előfeltételt kell már előre elfogadnom, és nem tudom, azok miért ilyen fontosak.*

– A tudomány mindig nagyon specifikus. Ez az egyik előnye a művészeti-tudományos projekteknek: a tudós gyakran a művésztől kap bemeneti adatokat. A művészeknek tágabb összefüggésben kell gondolkodniuk, mint a tudósoknak. Nem félünk kérdéseket feltenni vagy váratlan kísérletet tenni. Egy tudós sosem tenné ezt, pont az előre elfogadott előfeltételek miatt.

– *Tegnap Manuel Abendroth-al találkoztam a Lab[au] művészeti csoportból, és azt mondta nekem, hogy Brüsszel nagyon különbözik a többi nagyvárostól, mert itt nincs olyan nagy intézmény, mint amilyen a Tate vagy a MOMA, szerinte ez egy nagy előny. Hogyan látja a helyi művészeti klímát?*

– A Lab[au] egy jó példa, fantasztikus dolgokat csinálnak. Szerintem Brüsszelben sokkal több érdekes hely van, mint máshol. Mit lehet látni a MOMA-ban vagy a Guggenheimben? Olyan művészeket, akiket már úgyis ismerünk. Sohasem mutatnak be új művészeket, semmi váratlan nem történik. Számomra az az érdekes, hogy mi történik a városban. Ebben az értelemben Brüsszel jobb választás, mint sok másik város. Nagyon sok művész dolgozik itt, és nagyon nemzetközi a csapat. Brüsszel eléggé olcsó, a bérleti díjak megfizethetők Londonhoz vagy Párizshoz képest, ezért a művészek könnyebben találhatnak itt stúdiót. Szerintem jó, hogy itt nincsenek nagy intézmények. Habár hamarosan érkezik a Kanál (a Pompidou Központ fiókintézménye), ami most felújítás alatt áll.

PETŐCZ ANDRÁS

Papp Tibor sírkőavatásán*

Köszöntöm az egybegyűlteket. Itt állunk Szűcs László szobrászművész különös, csavart formájú, és egyben sajátosan égbe szökő műalkotása előtt, amely Papp Tibor költő síremléke is egyben, és költőtársunkra, sokunk mesterére, Papp Tiborra emlékezünk.

Amikor Papp Tiborral először találkoztam, mintegy negyven évvel ezelőtt, 1980 nyarán, akkor olyan valakivel találkoztam, aki magától értetődően lett a mesterem és a barátom. Volt benne valami végtelen nyitottság, természetesség. Húsz éves voltam, akkor ő meg negyvennégy. Költészetről beszéltünk, képversekről, képvers készítési technikákról. Tanított, én meg tanultam. Tanulni akartam tőle.

Esendőnek láttam, érdekesnek, különlegesnek. Nem tudtam róla semmit. Csak azt, hogy ő a Párizsban megjelenő Magyar Műhely című lap egyik szerkesztője. Jószerivel azt sem tudtam, hogy költő. Mondom, nagyon fiatal voltam, húszéves; egy zárt világból kerültem ki, sok véletlennek köszönhetően Párizsba, a világ egyik legszabadabb, legnyitottabb városába.

Papp Tibor szabadságra és nyitottságra tanított. Arra, hogy képes legyek az új dolgok felé kíváncsisággal, érdeklődéssel fordulni. Hitt egy nyitott, szabad irodalmi életben, ahol a kreativitás, az alkotókedv, az új gondolatok megmutatása, az új formák és technikák létrehozása pozitív fogadtatásra talál. Hitt abban, hogy ez a magyar, határon belüli és kívüli, valamint szórvány irodalmi világ egységes, és ebben az egységben helye van annak a konstruktív, előremutató avantgárd útkeresésnek, amit ő és a Magyar Műhely is képviselt.

Ha Papp Tiborról beszélünk, akkor a költőről beszélünk, aki megújította a magyar költészetet; a szerkesztőről beszélünk, aki a hetvenes és nyolcvanas évek egyik legjelentősebb irodalmi, művészeti folyóiratát szerkesztette; a mentorról beszélünk, aki fiatal írókat, költőket indított el a pályán, integrált a magyar irodalom életébe. És beszélünk egy örökké fiatal, örökké lelkesedéssel, szenvedéllyel teli személyiségről, aki elképesztően csillogó szemekkel tudott beszélni mindarról, ami művészet, ami irodalom, ami izgalmas kreativitás.

Ahogy visszaemlékezem a nyolcvanas évekre, arra kell rádöbennem, hogy szinte folyamatosan és napi szinten kapcsolatban voltunk, ami abban az időben nem is volt olyan egyszerű. 1980-ban Párizs-

* ERRATA: Tisztelt Olvasóink! A Magyar Műhely 191. számában technikai hiba folytán Petőcz András írásából néhány bekezdés kimaradt. Olvasóinktól és a szerzőtől ezúton is elnézést kérünk.

ban, 1981-ben Hadersdorfban, 1982-ben megint Párizsban, pontosabban szólva Marly-le-Roi-ban, aztán 1983-ban Budapesten, 1985-ben Kalocsán, aztán 1986-ban megint Párizsban, majd 1988-ban Tarasconban voltunk együtt. Újabb és újabb rendezvényeken, fesztiválokon, találkozókön képviseltük mindazt, amit akkoriban modern, korszerű magyar irodalomnak gondoltunk, éreztünk. 1989-ben, illetve 1990-ben mi ketten mentünk be az akkori Művelődési Minisztériumba, a Szalay utcába, hogy a Magyar Műhelyt mintegy „hazatelepítsük”, vagyis bejegyeztessük a lapot hazai folyóiratként. Folyamatosan együtt, igazi mester-tanítvány kapcsolat alakult ki közöttünk. Ez a kapcsolat nagyon erős volt még a kilencvenes évek első éveiben is, amikor is a Magyar Műhely szerkesztője, hivatalosan egyik „felelős szerkesztője” lettem.

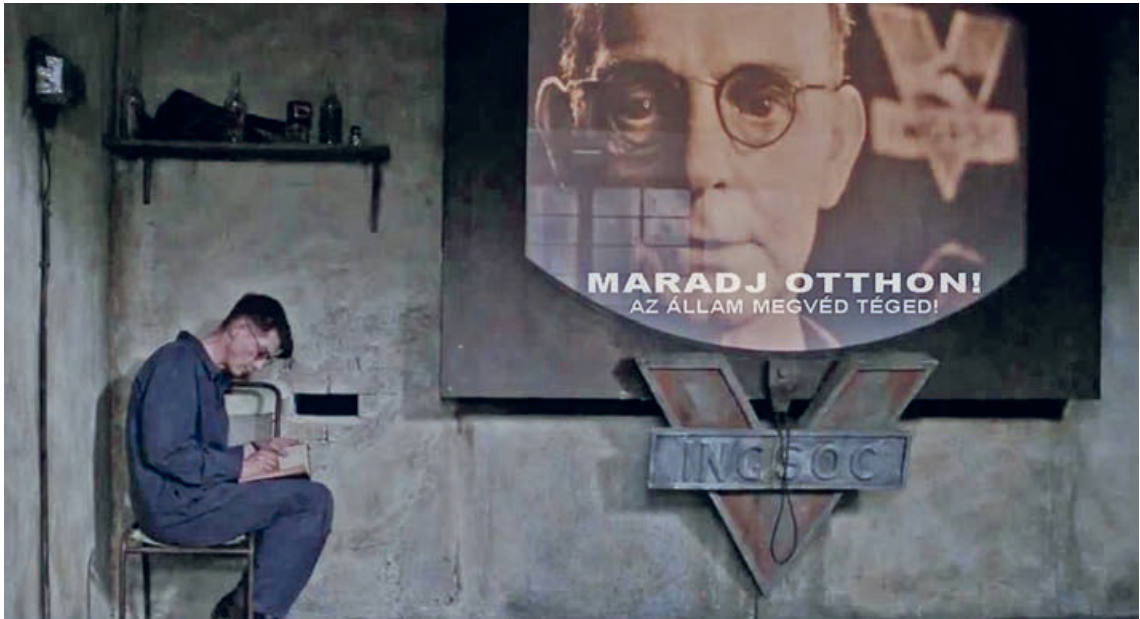
Ha ezekre az évekre gondolok, ha ezekről az évekről beszélek, megvallom őszintén, elszomorodom, torkom összeszorul. Igen, elszomorodom, mert eszembe jut, amit nem mondunk ki elégszer, hogy elképesztő adósságunk van Papp Tiborral és a 20. század végének avantgárd íróival szemben. Miközben az avantgárd egyfajta oroszlánrészt vállalt a művészeti és irodalmi rendszerváltás megteremtéséből, és ezáltal magából a politikai rendszerváltásból is a nyolcvanas években, aközben ez az avantgárd irodalom semmilyen szinten nem kapott megbecsülést az elmúlt években, évtizedekben. A Magyar Műhely egykori írói között nincs egyetlen Kossuth-díjas sem, nincs egyetlen akadémikus sem, aki a Magyar Művészeti Akadémia, vagy a Digitális Irodalmi Akadémia megbecsülését akár életében, akár halálában megkaphatta volna. Papp Tibor sem kapta meg a megfelelő megbecsülést. Holott az az irodalmi, művészeti, forradalmi gondolkodás, ami a nyolcvanas évek avantgárdját jellemezte, az maga volt az erjesztő erő, ami megtermékenyítette a képzőművészet vagy a zenei élet alkotóit. Hogyan lehetséges az, hogy a Magyar Műhely köréből érkezett társművészeti alkotók közül sokan akadémikusok és Kossuth-díjasok lettek, de az írók közül, akik ebbe a körbe szorosan beletartoztak, senki? Hogyan lehetséges az, hogy a döntéshozók évtizedeken keresztül ilyen szinten megfélemedtek az avantgárd íróiról és költőiről, és jutalmaztak másokat, akik íróként esetleg még ki is szolgálták a késői Kádár-korszakot?

Papp Tibor műveket hozott létre, lapot szerkesztett, fiatalokat indított útjára. Most itt állunk a sír- emlékénél, és rá emlékezünk. Mi tudjuk, akik itt állunk, hogy az a munka, amit végzett, nem volt hiába. Mégis, vajon az az évtized, ami a magyar irodalom egyik legizgalmasabb korszaka volt, vajon megmarad-e az irodalmi közgondolkodásban? Ki merjük-e mondani valaha is, hogy ellopták tőlünk azt az évtizedet? Ki merjük-e mondani, hogy a megbecsülés hiánya értékeket rombolt le, törekvéseket tett semmissé? Ki merjük-e mondani, hogy volt egy rendszerváltás előtti nyolcvanas évek, és ebben az évtizedben az avantgárd meghatározó és kánonteremtő volt?

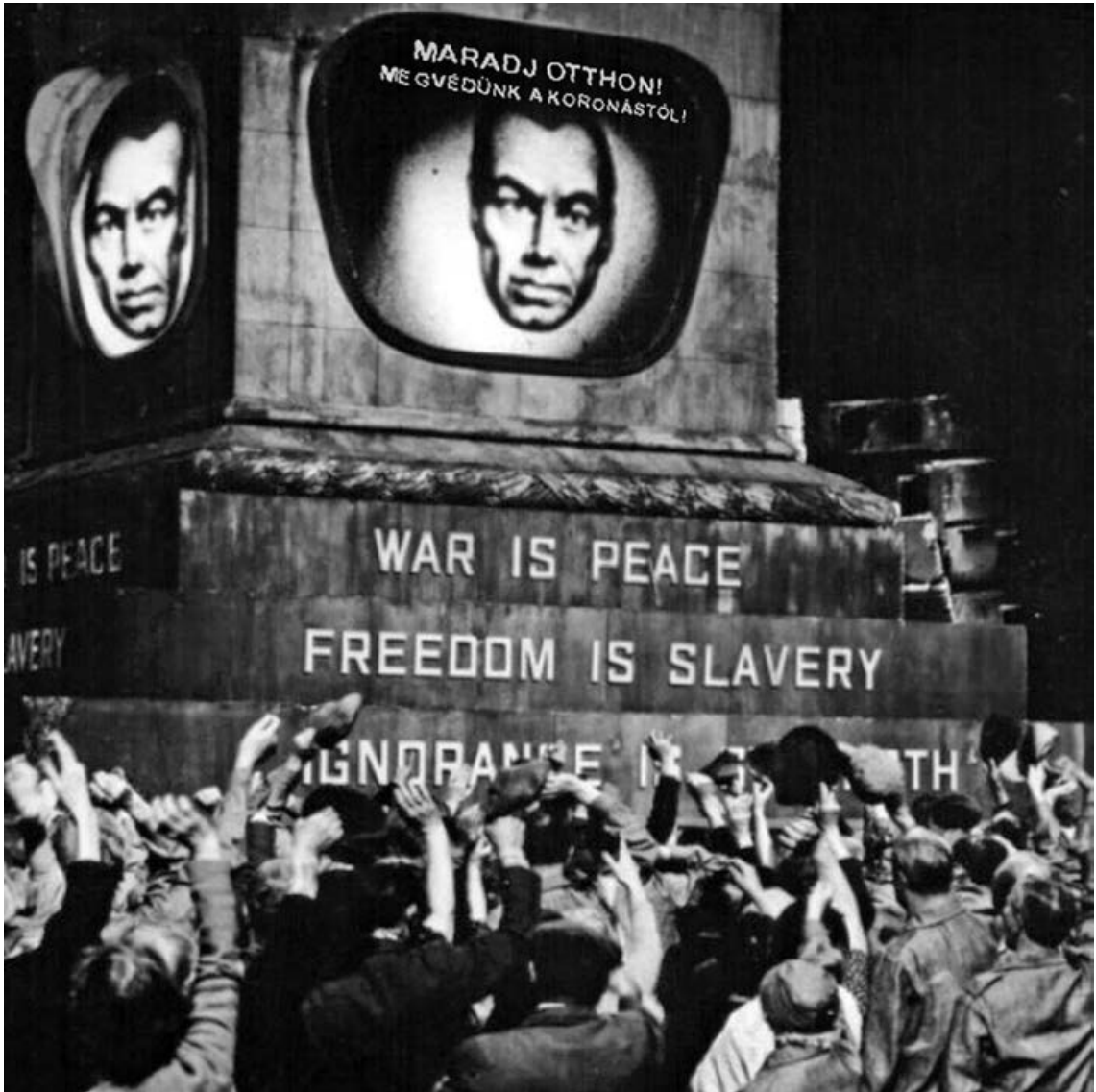
Volt valamikor egy korszak, aminek nagy költője, Papp Tibor itt nyugszik, Szűcs László égbe mutató műalkotása alatt. Ezt a korszakot akkor tudjuk a megfelelő helyére tenni a magyar irodalom történetében, ha az akkori alkotókat – akár posztumusz – díjakkal, elismerésekkel megbecsüljük, ha a nyolcvanas évek életműveit felemeljük, tudatosan értékén kezeljük.

Szűcs László alkotása felfelé kanyarodik, az égre mutat. Mi tudjuk azt, hogy az Égben majd elrendeződnek a dolgok, minden és mindenki a helyére kerül. Meggyőződésem, hogy ez a síremlék ezt üzeni, amikor Papp Tibornak emléket állít.

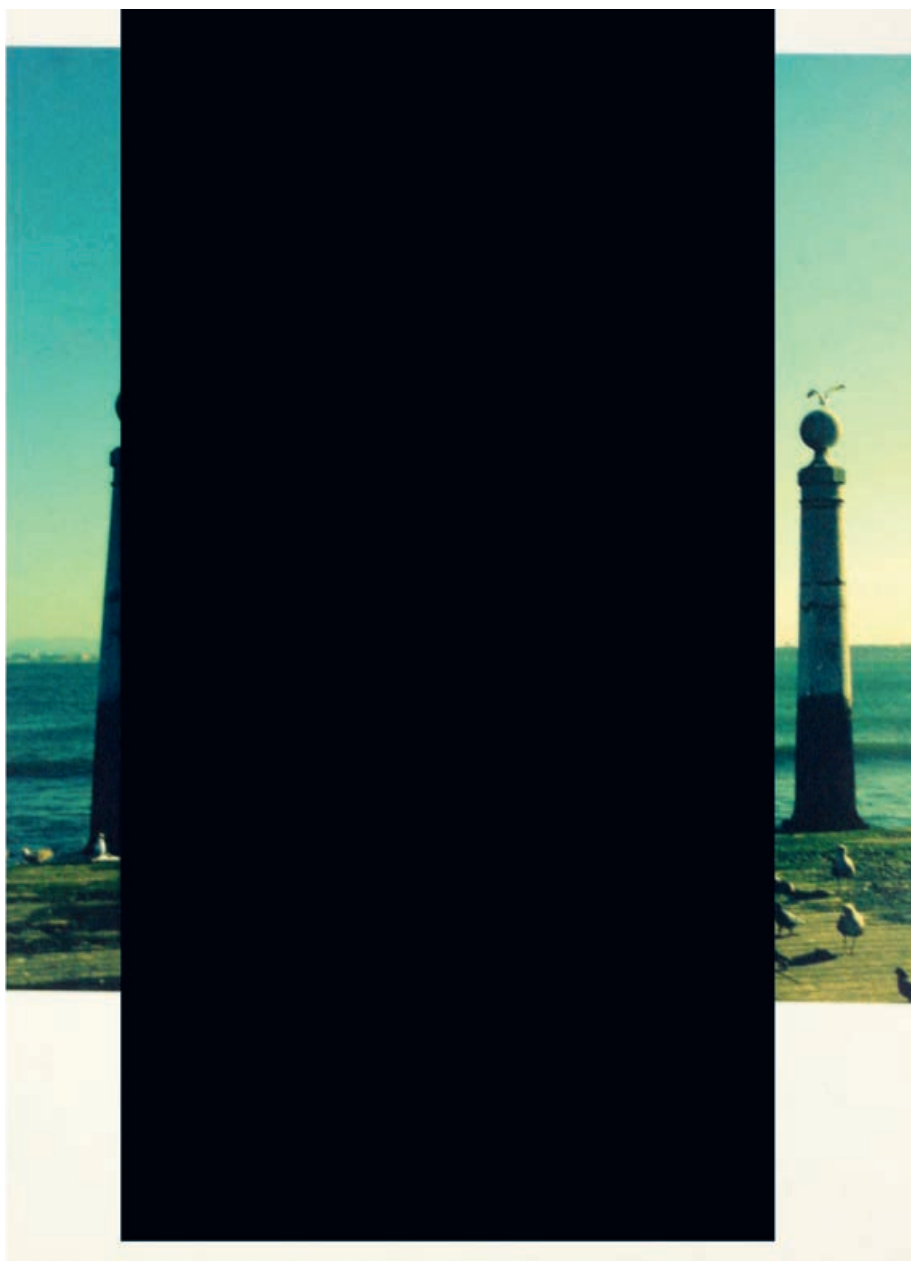
RŐCZEI GYÖRGY munkái

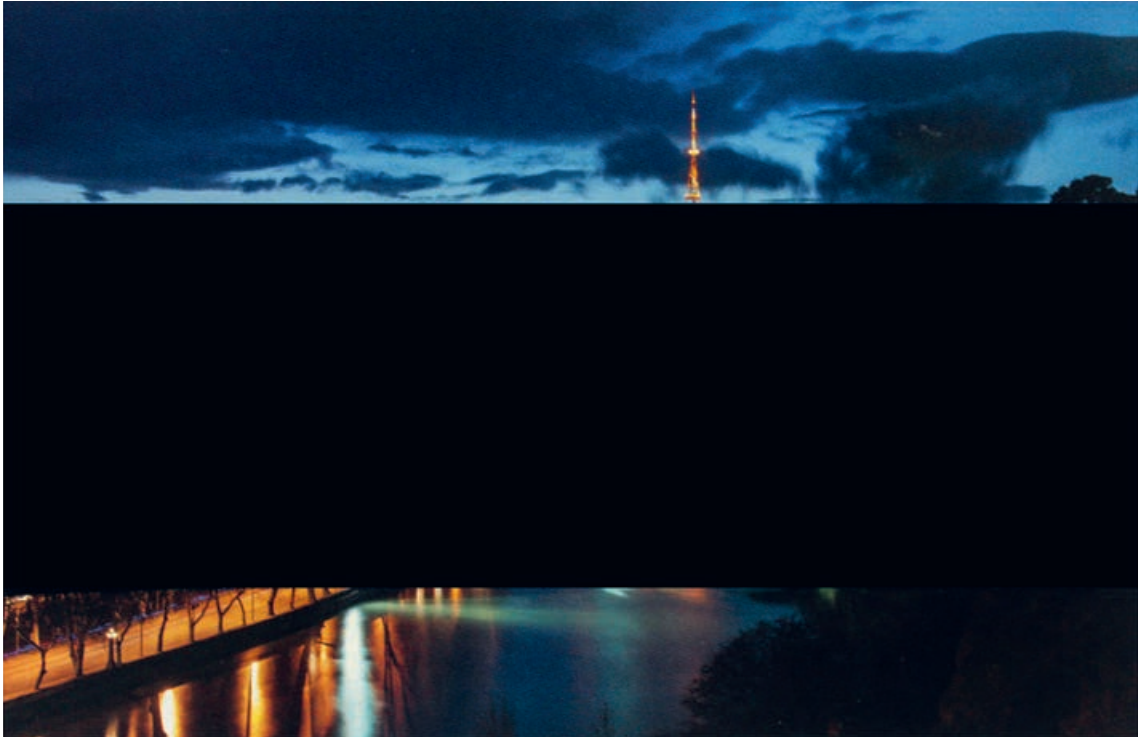






FAZEKAS ZOLTÁN munkái







KÓBOR ADRIÁNA

Katasztrófikus atrópiák „előidőben” (Immunglobulin)

„Lui disse: che se avrebbe detto quello che doveva dire,
e se avrebbe detto quello che altri chiamano
la risposta, gli avrebbe fatto male. Invece: disse il
contrario. Il contrario diventò la
risposta giusta.”

Azt mondta, hogy ugyan nem mondta azt, amit mondani szeretett volna,
vagy legalábbis (nem megfelelő hely és idő, avagy:
nem „hasznosítható”),
nem tette azt, amit tennie kellett volna, s habár:
a tevéskényszer adott volt,
azt a választ kapta volna, amit „nem várt”.
Másokra hivatkozva és utólag, végül is kijelentette, amit mondani kívánt,
a nem várt választ, az általa és mások által elfogadott válasz ellentétét.
Nem mondta ki.
Nem volt hazug.
Önmaga szerint a világ legőszintébb emberének tartotta magát.
A világ leg-
-ebbjei
általánosságban véve önértékelési problémákkal küzdő,
önjelző zsenik.
Zseniálisan és pitiáneren vezetik félre a józan
eszét (az eszet, ami tulajdonképp csupán
tények talaján képes fenntartani józanságát).
Első fejezet vége.

Könyvet szerettem volna írni, de nem tettem azt, amit mondani
szerettem volna. Önjelölt zseninek tartottam magam,
a világ egyik „legjobbjának”. Hiány volt és van
a mai napig őszinteségből. Mások
számlájára írtam minden hibám.
Képtelen voltam kiküszöbölni féltékenységemet.

2020 tavasza. Koronavírusban burjánzó olasz hetek. Mintha
itt se lettem volna, úgy kezeltem a felettem múlt,
sorra bezáruló napokat, heteket, hónapokat.
Magyar Népköztársaság, CCCP,
Kínai Kommunista Párt, Olasz Kösz!társaság,
zárványok a hónapok során felgyülemlett
láthatatlan hóban. Nem ütötték fejük.

Nő a reték. Az uborka. A csalamádé. Hetekre elzárva
a hiánytalanul hiányolhatatlan külvilágtól,
hetekig sarlóval a kézben, sarokba zárva.
A kulcs az asztalon.
Hangos hangon lélegeznek agysejtek, oxigénellátásuk nehézkes.
Az év végére még egy fekete kimonóba öltöztetett „M-Angyal”
is megjelenik baljós otthonomban. Már-már
helyi tudósítónak titulálom magam, helyiek hiányában.
Szerelmes vagyok.
Legalábbis: ezt hazudtam. Aztán a hazugságok végén
ebet eb ér, a sánta kutyát pedig
valami olyasfajta megváltás
dűnnyögi körbe,
mint a legyek. Körkörös pályájukba beleszédülök.
Minden rendben.
Bármiféle kérdésre ez a válasz.

Exkommunikáció, családi hajbalzsam, belső vérzés. A nyitott ajtón
beszűrődik a kétnapos esőben pangó, nedves és meleg levegő.
Kijárási tilalom van. Bejárási lehetőségek hada,
ha az ember betegnek titulálja magát,
a nemzetek legnagyobb betegének.
Hol van már az, hogy bárki is világról vagy egyesülről ... (!)
Nincs egyesülés, egybesült titkok vannak,
én viszont már a végét várom annak a közhelyes csalódásnak,
amely szerint én voltam, vagyok és lennék
a világ legjobbja. Az önbizalomhiány nélkül, mindent mellőzve,
és mindent körbeérve,
akárcsak körkörös pályájukon a legyek,
a végső bomlás hátra van még. Egy-két tömegsír és zöldkártya,
hazugságok már-már kimondhatatlan sora,
mielőtt végképp beadja a szolgálatot:
a gége és a garat.

A tyúkok zúzáját vizsgálom. „Itt ismeretlen a zúzmara”,
gondolom magamban, koncentrikus gondolatpályáimon.
Fogom lopott kapám és darabokra marcangolom
magam az ágyban.
Üss.

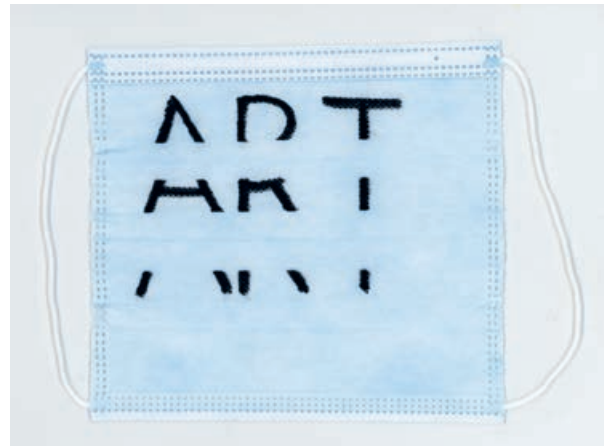
Ennél jobban képtelen lettél volna apádra ütni, ha még
nincs is apád. Koszfolt az ablakon. Végső
ellehetetlenedés. Tábori ágyak
sora az ágyban. Harctól
elhasznált porckorongok krákogásának
visszhangjai
a mennyben.

Totális és totalitarista zűrzavar.
Turista, mindörökké. Jó légy.
Mindhalál.

SZOMBATHY BÁLINT

Evolúció







PLACENTA

Anita Spingár Westerland és Syporca
Whandal kiállítása a Budapest
FotóFesztivál keretében,
2020. február 27. – március 27.

„A világ tényei nem a művészet tényei, de a világ igazságai a művészet igazságai” – Esterházy Péternek ezt a bölcs gondolatát az interneten publikált, privát gyerekfotókkal kiválóan lehet illusztrálni. Az ilyen képek halálosan unalmas, sematikus áradata a világ tényeihez tartoznak ugyan, de sem a művészethez, sem az igazsághoz a világot semmi közük sincsen.

Mi történik azonban, ha – mint a kiállításon látható – két anyuka kifejezett művészi szándékkal fotózza gyermekeit? Ráadásul egyik elvontabb művész, mint a másik, azaz műveikben az esztétikai tények szinte teljesen felszámolják a világ tényeit?

„Tebenned úgy csap a poéta széjjel, / mint sebes villám setétes éjjel, / Midőn teremt új dolgokat / S a semmiből új világokat.” Ezt a versrészletet nem egy huszadik századi posztmodern műből idéztem, hanem

Csokonai *A magánosság*hoz című verséből. Tehát az intim anyai tekintetet felülírhatja az ihletett művészi szándék, és születhet mindebből valami sosem látott, új, esztétikai minőség. A tiszta szellemi dimenzióba emelt allegorikus képvilág Anita fotóin valami csendes, éteri, homályos költői vízió, melyben mintha a minimalista árnyékok vinnék a főszerepet. Ez a redukált hangütés Syporca képein olykor tökéletes sterilításban van jelen, máskor pedig az akcióira emlékeztető mániákus, véráztatta, démoni hangzás jön elő. Azután ott vannak még a zűrzavarosan kristálytisza montázsok, s végül az egész kiállítás mint egyetlen totális kollázs, egyetlen koherens műalkotás.

Mindkét gyermek roppant fotogén, azaz különlegesen intenzív jelenlétük érződik a képeken. A kiállítás túlhajtott művi természetének a közegében ez a különleges jelenlét is valami egészen másik dimenzió elemének tűnik. Az alkotók nagyon sokat bíznak a befogadói aktivitásra, érzékenységre és figyelemre. A befogadók kreativitására apellálnak: amikor a befogadó is alkotóvá válik, ahogy saját személyiségén keresztül megalkotja a kiállítás számára érvényes értelmezését.

Csak ami már megvolt a művészetben, az van ma, és az lesz örökké. Egyéni alkotói nézőpontokból a régebbi dolgok teljesen új arcukat mutatják. A korstílusok elmúltával ez lett immár a művészeti progresszió új működési módja.

A kiállítás számtalan stílust idéz az utóbbi évszázad modern művészetéből, mégsem zavaros, eklektikus hangzást hallat, hanem egy nagyon is organikus, folyékony, jól artikulált beszédet. Mi ez, ha nem a hagyománytisztelet egy érvényes és működő változata?

Végezetül egy 19. századi filozófus, Bergyajev lényegi gondolata következik: „Csak az autonóm egyéniségnek lehet köze a transzcendenshez: épp a személyiség erején és eredetiségén keresztül. Isten ez esetben nem valami halott dogma, hanem eleven életprobléma.”

MILTÉNYI TIBOR



CSILLAG ISTVÁN

(1967–2020)

Pistában olyan kiadói szerkesztőt veszítettünk el, akit nehéz, majdnem lehetetlen pótolni, mert legfőbb tulajdonsága az elhivatottság volt. Egzisztenciális tétkérdés volt számára, hogy a keze alól nyomdába induló kézirat a lehetséges mértékig hibátlan legyen, és ha szükséges volt, akkor e szent cél érdekében megküzdött a szerzőkkel is, és ha kellett a könyvkiadó vezetőjét sem kímélte.

A szövegek iránti alázatát, a fogalmazás pontosságának megkövetelését, a betűhiba nélküli szöveghez ragaszkodást még egyetemi tanulmányai alatt, a régi magyar irodalom filológiájának elsajátításakor szerezte meg. Végül nem lett olyan irodalomtudós, aki két-három évente publikál egy kötetet, de kiadta az „Égő szövétnek”. *Filológiai Zrínyi-kalászat* című, Zrínyi szövegeinek filológiai elemzését tartalmazó kötetét. Ezen túl számtalan könyvben és szövegkiadásban mozdította előre irodalomtudományunk ügyét; hibák kijavításával, rossz hivatkozások vagy értelmetlen gondolatok átírásával.

Szépirodalmi alkotással is próbálkozott, már közösen szerkesztett egyetemi folyóiratunkban is jelent meg verse a kilencvenes évek elején. Nem vett részt irodalmi életünk alakulásának fraternizáló építgetésében, de a Szépirodalmi Figyelő örökös szerkesztőjeként mindig alaposan és aktuálisan tájékozott volt a „helyzetekről”, s az egyes szerzői teljesítményeket egy kézlegyintéssel vagy arcfintorral pontosan tudta jelölni az irodalmi ranglistán. Nemcsak az irodalomban, hanem a képzőművészetben és a zenében is hasonlóan pontos és érzékeny ítéletei voltak, bár sokszor szerény mosolya mögé rejtette ezeket.

Nem tudom. Nehéz sorsából következő önpusztító életformájának egyenletes zakatolását megállíthattuk-e volna, mi, akik vele dolgoztunk éveken, évtizedeken keresztül?

Öntörvényű, független személyiségként élte egész életét, s ez volt biztos alapja annak, hogy szerkesztői életműve, a keze közül kikerült könyvek és folyóiratszámok – közöttük a Magyar Műhely és a Ráció kiadványaival – immár örök érvényűen megmaradnak számunkra.



Fotó: LSL

Thimár Attila

MUNKATÁRSAINK

BÁLIND VERA

1984-ben született a szerbiai Rumán. Tanulmányait az ELTE BTK művészettörténet szakán végezte 2010-ben. 2016 óta 3D-grafikusként dolgozik.

CSILLAG ISTVÁN

1967-ben született Budapesten; irodalomtörténész, textológus. Lapunk 101-182. számainak olvasószerkesztője (Papp Tibor kifejezésével élve: szövegkértésze). A Magyar Műhely Kiadó kiadványainak egyik állandó szerkesztője, a Ráció Kiadó főszerkesztője. 1984-1993 között gyakran írt és olykor publikált verseket is. Legutóbb megjelent tanulmánykötete: „Égő szövétnék”. *Filológiai Zrínyi-kalászat* (Ráció, 2016). Ez év áprilisában hunyt el.

FAZEKAS ZOLTÁN

1969-ben született Budapesten. 1996-tól vízilabda játékos Olaszországban, majd edző. A nyolcvanas évektől foglalkozik fotózással, rövidfilmművészettel és installációs műfajokkal. 2006 óta tagja a Canecapovoltó művészeti csoportnak. A segítségével több magyar művészt és producerezt hívtak meg filmfesztiválokra és rendezvényekre Szicíliába.

KABAI GÁBOR BUDA

1973-ban született Budapesten. Skizofrén teológus-könyvtáros. Nem publikál. Különböző magánkiadásokban öt kötete jelent meg.

KÓBOR ADRIÁNA

1988-ban született Budapesten, 2006-tól Belgiumban és Hollandiában tevékenykedett. Főleg angolul ír, de hollandul és magyarul is publikál. Munkáit irodalmi pódiumokon népszerűsíti.

KORDA ZSUZSA

Budapesten él, saját vállalkozásaiban dolgozik. Írással csak gyermekei születése után, másfél éve kezdett foglalkozni. 2019 óta a Kodolányi János Egyetem szépiroi kurzusának hallgatója. Írásai online és nyomtatott folyóiratokban jelentek meg. A Jelenlét Szépiroi Kör tagja.

KULCSÁR BALÁZS

1980-ban született Budapesten. Író, festő, fotográfus. 2003 óta állítja ki absztrakt témájú képeit. Legutóbbi kötete a *Párizs-Budapest-metró* 24 beszélgetést tartalmaz művészekkel. Jelenleg videóinterjúkat készít.

MÁDI BEÁTA

Budapesten született. Ének-zene-kezező, szolfézstanár diplomát az ELTE-n szerezte. *Mélység* című, első verskötete, 2019

őszén jelent meg a Papyrusz Book kiadó gondozásában. Megjelenések: Kodolányi Egyetem (Szépiroi-Líra kurzus) által kiadott antológia, (*Szerteszét*, 2019); Spanyolnátha, Irodalomismeret, Art'húr Irodalmi Kávéház, Litera-Túra Művészeti Magazin és Folyóirat, Hetedik Irodalmi Lap, Szilfa-Líra-Kávéház, Nyugat Plusz 2020 (Szépiroi-Líra kurzus hallgatójaként).

RÓZSA BOGLÁRKA

1995-ben született Budapesten. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsészkarán diplomázott. 2013 ősze óta ír verseket, írásai megjelentek antológiákban, illetve országos folyóiratokban (Irodalomismeret, Spanyolnátha, Pannon Tükör és Tiszatáj).

RÓCZEI GYÖRGY

1956-ban született Budapesten. Tanár, képzőművész, szerkesztő. „A művészet szabadságáért végzett kiemelkedő munkásságáért” többször megkapta az NIPP-díjat. *A sámán útján* című képregénye 1995-ben jelent meg.

STANKOVICS MARIANNA

A pápai Petőfi Sándor Gimnázium magyar szakos tanára. Döbröntén lakik. Verset, kortárs irodalmi kritikát, helytörténettel kapcsolatos írásokat publikál.

SZAKÁLLAS ZSOLT

1965-ben született Miskolcon; festő, költő. Kötetei: *Fotontej* (2010), *Tükörslukk* (2012), *Görgők háborúja* (2013).

SZOMBATHY BÁLINT

1969-ben a szabadkai Bosch+Bosch Csoport alapító tagja. 1971-1972 és 1985-1991 között az újvidéki Új Symposion című folyóirat grafikai, illetve művészeti szerkesztője. 1989-től a Magyar Műhely című folyóirat főszerkesztője; 2003-tól szerkesztője, 2011 óta felelős szerkesztője. A Magyar Műhely Pixel-könyvek című sorozatának szerkesztője (2004-), az azonos nevű galéria kurátora. 1993-tól tagja a Magyar Írószövetségnek. A Magyar Elektrográfiai Társaság alapító tagja (2001).

TAR KÁROLY

Író, szerkesztő, 1935. augusztus 30-án született Kolozsváron. Hatvan éve újságíró, szerkesztő, felszárnl több kötet (vers, regény, közirás) szerzője. A svédországi Magyar Liget családi lap és az Ághegy irodalmi és művészeti folyóirat alapító szerkesztője. Tagja a Román-, a Magyar- és a Svéd Írószövetségnek, valamint az Erdélyi Magyar Írók Ligájának. Magyar Kultúra Lovagja. 2014-ben a Magyar Erdemrend Lovagkeresztjével és a Magyar Újságíró Szövetség Aranytoll díjával, 2016-ban a Pro Cultura Hungarica emléklappal tüntették ki.

magyar műhely

MAGYAR MŰHELY művészeti folyóirat | Ötvennyolcadik évfolyam | 192. szám - 2020/2

Felelős szerkesztő: Szombati Bálint

Főmunkatárs: L. Simon László

Szerkesztők: Petőcz András, Szkárosi Endre

Olvasószerkesztő: Demus Zsófia

Alapító szerkesztők: Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor

A borító 1. oldalán Szombathy Bálint munkája az *Evolúció* című sorozatból, 2020

A borító 4. oldalán a Novi kollektívizem *New World Order* című munkája, 2020

Tördelés: Layout Factory Grafikai Stúdió

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu

Cím/Address: H-1463 Budapest, Pf.: 823, Hungary | Tel./fax: +36-1-321-4757

Kiadja a Magyar Műhely Alapítvány | 1072 Budapest, Akácfa utca 20.

Felelős kiadó: Szombati Bálint

Adószám: 18073946-1-42 | Számlaszám: 10102086-09742602-00000000 | ISSN 0025-0201

Előfizetési díj: 3000 forint/év

Egy szám bolti ára: 800 Ft



2019

240 oldal

2750 Ft

A Magyar Műhely folyóirat tízéves fennállásának évfordulóján, 1972-ben Nagy Pál és Papp Tibor találkozót szervezett a műhely állandó munkatársainak a Párizs melletti Marly-le-Roi-ban. A találkozót két év múlva ugyanott megismételték, majd évente felváltva rendezték meg a Bécs mellett fekvő, ausztriai Hadersdorfbán és a franciaországi Marly-le-Roi-ban. A találkozókra külföldi és magyarországi írókat, képzőművészeket és tudósokat hívtak meg a szervezők, de kívülről is lehetett jelentkezni: barátokat ajánlani, érdeklődőként részt venni, hátizsákosan az utolsó pillanatban beesni. A találkozók mindig egy-egy modern művészeti téma köré szerveződtek, felkért előadók vezették elő a kérdéseket és problémákat, melyeket aztán közösen vitattak meg.

Két évtized párbeszéde, emberi kapcsolatok története Magyarországon és emigrációban élő írók és művészek között.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében:

1072 Budapest, Akácfa utca 20. • Telefon: 06-1 321-8023

MEGNYÍLIK A CSAJÁGHY LAURA SZÍNPAD

VÖRÖSMARTY EMLÉKHÁZ MÖGÖTTI PARKBAN
KÁPOLNÁSNYÉK, VÖRÖSMARTY UTCA 31.

2020. július 3. 19.00	Vörösmarty Emlékház – Csajághy Laura Színpad és a Csajághy Laura-szobor avatása
2020. július 4. 20.30	Vörösmarty Mihály: <i>Csongor és Tünde</i> az Együtt Company előadásában Csongor egy kozmikusan felnagyított nap alatt végigjárja a világot. Célja a boldogság megtalálása. A csodafánál megleli a boldogságot, Tündét, de Mirigy elszakítja őket egymástól. Ekkor Csongor elindul Tündérhon keresésére. Útközben sok próbát kell kiállnia...
2020. július 12. 20.00	Charlie-koncert Charlie (Horváth Károly) Liszt Ferenc-díjas magyar énekes, könnyűzenész, a rock, a jazz, a soul, és a funky jellegzetesen rekedt hangú kiváló előadóművésze. Számos magyar zenekarban, valamint külföldön eltöltött évek után szólókarrierje 1994-ben indult. Csak Tátrai Tiborral 10 lemezt adott ki, olyan emblemikus dalokkal, mint a Jég dupla whiskey-vel, Azt légy, aki vagy, Nézz az ég felé. A közönség most is hallani fogja ezeket a dalokat.
2020. július 25. 20.30	Eisemann Mihály – Peller Károly: <i>Péntek 13 (A szerelem napja)</i> zenés vígjáték, a Pesti Broadway Musical Stúdió előadása A nap, amitől akár bevalljuk, akár nem, egy kicsit mindenki tart. Vajon mi lesz a nap végére? Talán megkapja valaki álmai munkáját? Vagy akár történetünknel maradvá rátalál a szerelem. Az előadásban az operett egyik szülőatyjának Eisemann Mihály zeneszerző műveiből hangzanak el olyan dalok, mint a Köszönöm, hogy imádtott, Halod-e Rozika te, Én és a kisöcsém. Ezekhez a dalokhoz társulnak izes, és sírva nevető poénok is...
2020. augusztus 1. 11.00	Csukás István – Bergendy István: <i>Süsü a sárkány kalandjai</i> két részben a Hadart Színház előadásában Generációk nőttek fel a Csukás István forgatókönyvéből íródott Süsü, a sárkány mesesorozaton. Süsüt jósa miatt apja kitagadja, testvérei kigúnyolják. A szegény 1 fejjű sárkány emberföldre kerül, de itt meg rettegnek tőle, menekülnek előle. Szerencséjére találkozik a Jó Királyfival, akinek az a hivatása, hogy mindenkin segítsen, és elkezdődik közös kalandjuk...
2020. augusztus 1. 20.30	Claude Magnier: <i>Oszkár</i> vígjáték 2 felvonásban a Hadart Színház előadásában Bertrand Bárnier a gazdag párizsi szappangyáros élete egy hétköznapiak tűnő reggelen teljesen megváltozik. Mindazok, akik 1/9 és déli 12 között meglátogatják, rádöbbennek arra, hogy lányos apának lenni nem is olyan egyszerű dolog...
2020. augusztus 8. 21.00	Frankie – Frank Sinatra élete és művei alapján írta Bereczki Ágota: Bakos-Kiss Gábor önálló estje Frankie egy törekvő, tehetséges fiatal srác, aki énekelni akar mindenáron. Az élet azonban nem adja könnyen a sikert, így az ő történetét is vér és verejték borítja. Hogyan vezetett az út a kisvárosból Los Angelesbe a maffiózók, elnökök, barátok és ellenségek a szerelmek és feleségek útvesztőjében. A Jászai-díjas Bakos-Kiss Gábor Sinatra hangján tárja elénk a felemelkedést, a bukást, a szerelem küzdelmeinek történetét.
2020. augusztus 15. 20.30	A Székesfehérvári Balett Színház előadása két részben. 1. Zárt függönyök: A színházi előadást megelőzően, az összehzárt függöny sejtelmes titkokat rejt. A függöny megnyílik és a néző elé tárul egy ismeretlen – ismerős világ. 2. Blablaba: A Blablaba egy táncnovella, egy görbe tűkőr, amely megmutatja korunk emberének kommunikációs zavarait. 3. Bolero: Ravel zenéje vörösen izzik és lüktető vulkánként tör felszínre. A zene elementáris megnyilvánulása ez a balett.
2020. augusztus 16. 20.30	Óbudai Danubia Zenekar előadása: Opera slágerek Vajon lehet-e népszerű, közérthető és populáris az opera, amely az előadó művészet legösszetettebb ága. Sok klasszikus zeneszerző vallja, hogy az opera maga az élet. Kalandos, szép, néha keserves, de mindig sokszínű. Most Mozart, Erkel, Puccini, Verdi, Rossini, Bizet az opera nagymesterei egy-egy darabjából hallhatunk népszerű részleteket.

A SZERVEZŐK A MŰSORVÁLTOZTATÁS JOGÁT FENNTARTJÁK!

Az előadásokra vonatkozó szabályzat eső esetén: A kijelölt esőnap az előadást követő nap, amelyre a megváltott jegyek érvényesek.

Amennyiben az előadás elmarad (a kezdéssel illetve a megszakított 1. felvonás folytatásával 30 percet várunk), a jegyek az előadás dátumától számított 7 napon belül a vásárlás helyszínén visszaválthatók, illetve ha lehetőség van rá, más előadásra becsereélhetők.

Az 1. felvonás után véglegesen félbeszakadt előadás megtartottnak minősül. Amennyiben nincs szünet és lement az előadás fele, megtartott előadásnak minősül.

Kedvezőtlen időjárás esetén a rendezvény elmaradásáról a szervezők legkésőbb a rendezvény napján 15:00 óráig a www.vorosmartyemlekhaz.hu honlapon közleményt ad ki. A szervezők

fenntartják a jogot, hogy az időjárás függvényében rendezvényt a helyszínen is lemondják. Kérjük a kedves nézőket, hogy a félbeszakadt előadás esetén jegyeiket mindenképpen őrizzék meg, mivel ez szolgál arra, hogy a pótlására kijelölt esőnapon ismét bejöhessenek a nézőtérré.

Együttműködő partner: Hart Protect Közhasznú Nonprofit Kft.



174. Родченко А.

Ленгиз. Книги по всем отраслям знания. 1925



Róczei György



NEW WORLD ORDER